

Udmurttilainen luonnonuskontosanasto

Ruska Ruuhimäki

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2022

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Kieliasiantuntijuuden tutkinto-ohjelma, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielen tutkimus

Ruska Ruuhimäki

Udmurttilainen luonnonuskontosanasto

Sivumäärät: 60, liitteiden sivumäärä 8

Tutkielman aihe on udmurttien animistisen uskonnon sanasto. Tutkimuksen kohteena ovat vainajainpalvontaan, haltioihin ja jumaliin liittyvät sanat. Pääasiallisena aineistona toimii Uno Holmbergin teos Permalaiusten uskonto (1914), johon muutkin aiheesta kirjoitetut teokset viittaavat.

Tarkoituksena on selvittää, kuinka paljon udmurttien uskontosanastoon on lainattu sanastoa muilta vierellä eläviltä kansoilta, joiden kanssa udmurtit ovat olleet kontaktissa, ja toisaalta kuinka paljon suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvia uskonnollisia sanoja on. Tutkimus on etymologinen ja leksikologinen, lähdemateriaalina olen käyttänyt etymologisia sanakirjoja, joista käy ilmi sanaston alkuperä.

Uralilaiseen ja suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvaa uskonnollista sanastoa ei ole paljon, mutta joitakin käsitteitä on säilynyt udmurtin kielessä, mitkä ovat keskeisiä kaikilla uralilaisten kansojen luonnonuskonnoilla. Yhteispermiläisessä sanastokerrostumassa on joitakin olennaisia uskonnonharjoittamiseen liittyviä sanoja. Useat uralilaiseen, suomalais-ugrilaiseen, suomalais-permiläiseen ja yhteispermiläiseen kantakieleen kuuluvista sanoista toimivat yhdyssanojen ja sanaliittojen osina uskonnollisten käsitteiden muodostuksessa.

Suuri osa udmurttien uskontoon liittyvästä sanastosta on alkuperältään turkkilaista, lainat ovat sekä suoria lainoja että käännöslainoja. Turkkilaisten kansojen vaikutus kulttuurillisesti udmurtteihin on ollut pitkäaikaista ja merkittävää, joten se näkyy myös udmurttien uskontosanastossa. Turkkilaislainoja on kertynyt hyvin pitkältä ajalta udmurtin kieleen. Venäläiset lainat udmurtissa ovat selkeästi nuorempia, ja ne eivät perusmerkitykseltään liity uskontoon. Venäläisiä lainoja on myös todella vähän, ja venäläisten lainasanojen omaksuminen onkin kiihtynyt vasta neuvostoaikana.

Udmurttien luonnonuskonnon harjoittamisesta kaivattaisiin nykyisin uskontotieteellisin metodein laadittua tietoa uskonnonharjoittamisen nykytilasta. Sen pohjalta voisi tutkia, miten uskonnollinen sanasto elää udmurttien nykypuheessa.

Avainsanat: udmurtin kieli, udmurtit, etymologia, leksikologia, luonnonuskonto

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Udmurtit ja udmurtin kieli	6
3	Luonnonuskonto	10
3.1	Kontaktikansojen uskonnot	11
3.2	Udmurttien vainajainpalvonta ja sielukäsitys	12
3.3	Udmurttien haltiat ja jumalat	17
4	Sanasto	25
4.1	Vainajainpalvonta	25
4.2	Jumalat, haltiat ja sieluolennot	32
5	Sanaston alkuperä	42
5.1	Suomalais-ugrilaiset ja uralilaiset sanat	42
5.2	Suomalais-permiläiset sanat	43
5.3	Permiläiset sanat	44
5.4	Indoeurooppalaiset sanat	44
5.5	Turkkilaiset sanat	44
5.6	Venäläiset sanat	45
5.7	Alkuperältään tuntemattomat sanat	46
6	Lopuksi	47
	Lähteet	50
	Liitteet	53
	Liite 1. Sanasto	53
	Liite 2: Sanasto käsitteineen	58

1 Johdanto

Työni aiheena on udmurttien luontosuhteeseen keskittyvä muinaisuskon sanasto. Työssäni keskityn udmurttien jumalsuhteeseen, lähipiirin henkiolentoihin, vainajainpalvontaan, sielukseen ja uhripaikkoihin. Udmurteilla luonnonuskonto on säilynyt tähän päivään asti suhteellisen hyvin kuten esimerkiksi heidän sukulaiskansallaan mareillakin. Kristinuskon saapumisesta huolimatta udmurttien luonnonuskonnon tavat ja perinteet ovat säilyneet vielä 2000-luvullekin, vaikka 1980-luvulla heidän perinteisen uskontonsa uskottiin jo kuolleen (Siikala 2016: 291). Vaikka keskeisimmällä asuinalueellaan eläneet udmurtit olivat suurimmaksi osaksi kääntyneet kristinuskoon 1765 mennessä, silti osa luonnonuskonnon harjoittajista ovat voineet jatkaa häiritsemättä tapojaan neuvosto-aikaan asti. Nykyään luonnonuskontoa ei harjoita moni, mutta pienissä kyläyhteisöissä tavat elävät edelleen. (Toulouze 2017: 9.)

Ensiksi työssäni tarkastelen udmurtteja kansana ja heidän kieltään sekä heidän asuinalueensa historiaa lyhyesti. Asuinalueen historian käsittely on olennaista sanaston ja tapojen lainautumisen vuoksi. Sen jälkeen määrittelen luvussa kolme, mitä luonnonuskonto tarkoittaa yleisesti ja erityisesti udmurttien kohdalla, esittelen myös udmurttien kanssa tiiviimmin tekemisissä olleiden ryhmien uskontoja. Esittelen samassa luvussa tarkemmin udmurttien luonnonuskontoa vainajainpalveluksen, sielu-uskon ja henkiolentojen kannalta. Neljännessä luvussa käyn läpi sanastoa ja sen etymologiaa. Olen koonnut neljännessä luvussa käsittelemäni aineiston lähdemateriaalien pohjalta, ja siihen kuuluu 104 sanaa. Olen rajannut aineistosta pois esine- ja juhlasanaston. Mikäli sanan voi jakaa osiin, käsittelen sanan osat erillisinä. Viidennessä luvussa käsittelen sanaston alkuperää ja syitä sanojen lainautumiselle.

Hypoteesini on, että uskontosanastosta löytyy paljon turkkilaisia lainoja, sillä udmurtit ovat olleet paljon tekemisissä alueen turkkilaiskansojen kanssa. Varmasti tiiviin venäläiskontaktin vuoksi myös venäläisiä lainoja löytyy jonkin verran, mutta en usko sanojen liittyvän suoraan uskontoon. Uskon, että sanastosta löytyy kuitenkin suomalais-ugrilaiseen kantakieleenkin kantautuvia sanoja. Mielestäni on kiinnostavaa tutkia, kuinka paljon suomalais-ugrilaisen kantakielen puhuma-ajasta on säilynyt kulttuurisia uskontosanoja, sillä se kertoo yleisestä maailmankatsomuksesta suomalais-ugrilaisilla kansoilla. Toisaalta on mielenkiintoista tutkia, kuinka paljon kulttuurisia lainoja on tullut vierellä eläviltä kansoilta.

Permiläisten kansojen uskonnosta Uno Holmberg (1914) on kirjoittanut kokoavan teoksen *Permalaiusten uskonto*, jossa hän kertoo yksityiskohtaisesti udmurttien uskonnonharjoittamisesta. Olennaisen teoksen aiheesta ovat tehneet sekä Aado Lintrop että Vladimir Vladykin, mutta ne nojaavat voimakkaasti Holmbergin kuvaukseen. Vastaavanlaista tutkimusta on tehnyt Elina Suomalainen saamelaisten mytologisesta sanastosta ja Annika Setälä marilaisten luontouskonnon sanastosta. Udmurttien kohdalla vastaavanlaista tutkimusta ei kuitenkaan ole tehty.

Haasteeksi työssäni varmasti osoittautuu vanhentunut lähdemateriaalisto, joten kaikkea sanastoa ei voida pitää ajantasaisena ja edelleen käytössäolevana. Esittelenkin työssäni uusista tutkimuksista osuudet, joista Holmberg ei mainitse. Jatkossa olisikin kiinnostavaa tehdä lisää tutkimusta udmurttien nykyisestä uskonnonharjoittamisesta ja selvittää, kuinka suuri osa todellisuudessa edelleen harjoittaa vanhaa luonnonuskontoa. Tämänkaltaista tutkimusta on tehnyt mm. Eva Toulouze. Joidenkin sanojen kirjoitusasu on nykykielessä erilainen kuin Holmberg (1914) esittää, joten olen tarkistanut sanojen kirjoitusasun *Udmurttilais-suomalaisesta sanakirjasta* (2008). Udmurtissa käytetään kyrillistä aakkostoa, joten olen muuntanut sanakirjan sanat suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen mukaiseksi. Holmbergin esittämään kirjoitusasuun vaikuttaa varmasti, ettei hän ollut ensisijaisesti kielitieteilijä, vaan kulttuurintutkija. Hän onkin todennäköisesti pyrkinyt esittämään sanat äännevastaavuuden mukaisesti. Osa sanastosta tulee eri murrealueilta, joten osan sanoista olen yleiskielistänyt sanakirjan asun mukaiseksi. Käytän transkription pohjana *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia* -teoksen taulukkoa ja transkriptiossa käytän suomalais-ugrilaista tarkekirjoitusta. En käsittele työssäni sanoja, jotka esiintyvät vain yhdellä puhuma-alueella, vaan keskityn koko puhuma-alueen tai kokonaisen murrealueen kattavaan sanastoon. Lopussa mainitussa liitteessä 1 esitän lähdemateriaalin antaman kirjoitusasun, murreasun ja sanakirjan mukaisen sanan. Liitteessä 2 esitän valikoidun sanaston käsitteet, mistä osista ne muodostuvat ja niiden merkityksen.

2 Udmurtit ja udmurtin kieli

Udmurtit ovat Venäjällä Udmurtian tasavallassa ja sen lähialueilla elävä suomalais-ugrilainen kansa. Etnisiä udmurtteja on noin 552 000, joista noin 324 000 puhuu äidinkielenään udmurttia. Heistä noin 30 % elää Udmurtian tasavallan ulkopuolella. Udmurtin kieli kuuluu suomalais-ugrialaisten kielten permiläiseen haaraan sisarkieliensä komisyrjäänin ja komipermjakin kanssa. Udmurtin kieli voidaan jakaa kolmeen päämurteeseen: pohjois-, keski- ja eteläudmurttiin. Tataarien kieli ja kulttuuri on vaikuttanut udmurttien kieleen eniten etelämurteen puhuma-alueella, mutta kulttuurien läheisestä kontaktisuhteesta näkyy merkkejä koko kielessä. Pohjoisudmurttien kieleen taas on vaikuttanut voimakkaasti venäjä ja alueella kulttuurisesti kristinusko. Udmurtit ovat nykyään pääsääntöisesti ortodokseja, mutta joitakin vanhan luontouskonnon harjoittajia löytyy. Erityisesti kylissä he ovat onnistuneet säilyttämään kotoperäisen uskonsa islamin ja kristinuskon ympäröivästä vaikutuksesta ja painostuksesta huolimatta. Aihe on melko vaiettu udmurttien keskuudessa ja luonnonuskonnon harjoittamista pidetään henkilökohtaisena asiana. Udmurttien asuinalueella Udmurtian tasavallan alueella ja sen lähiympäristössä on pitkään udmurttien lisäksi elänyt sekä turkkilaisia että slaavilaisia kansoja. (Bartens 2000: 9; Bakró-Nagy ym. 2022: 507)

Kantapermiläisen kielimuodon ajoitetaan eronneen suomalais-permiläisestä kantakielestä noin kolme ja puoli tuhatta vuotta sitten. Heidän asuinalueensa oletetaan ulottuneen ala- ja keski-Kamalta sekä Vjatkalta aina pohjoiseen Vyčegdale ja Pečoralle asti. Agyagásin (2012: 21) mukaan keski-Volgan alueen historia voidaan mielekkäästi jakaa neljään aikakauteen: esibolgaariseen, esimongoliseen, Kultaisen Ordan ja Kazanin kaanikunnan aikoihin. Esibolgaarisena aikana eri suomalais-ugrilaiset kansat olivat paljon keskenään tekemisissä, eikä heidän välillään ole ollut järjestäytyntä hallintomuotoa. Kontaktit ovat johtaneet suomalais-ugrialaisten väliseen assimiloitumiseen. Kantapermiläisten kielestä on lainattu n. 41 sanaa kanta-mariin, ja myöhemmin kanta-udmurtista n. 30 sanaa kanta-mariin. Kantapermiläisten aikainen kulttuuri sijoittuu esibolgaariseen aikaan. Kantapermiläisten aikaista kulttuuria nimitetään Ananjino-kulttuuriksi, ja tällöin heidän tärkeimpinä kontakteinaan olivat iranilaiset, skyytiläiset kansat etelässä. Kansat onkin voitu erottaa toisistaan pääasiassa arkeologisten löydösten avulla, minkä perusteella heille on voitu antaa erilaisia etnonymyjä. Tiiviistä kontakteista huolimatta iranilaisilta ja skyyteiltä ei kuitenkaan tässä vaiheessa ole omaksuttu runsaasti lainasanoja. Ananjino-kulttuurin pohjalle muodostui etelässä Pjanoborin kulttuuri, joka viittaa intensiiviseen karjanhoitoon, kesti noin 400-luvulle

asti. Tämän kulttuurin on ajateltu muodostuneen udmurttien kulttuurin pohjaksi. Vaikka komien ja udmurttien kulttuurit alkoivat eriytyä toisistaan hieman ennen ajanlaskun alkua, kielet eivät vielä eriytyneet toisistaan. Eri kulttuurien vallitessa permiläiset säilyttivät kontaktinsa iranilaisiin. Yhteispermiläisenä aikana on tullut keski-iranilaisia lainoja noin 34, joihin sisältyy metallien nimityksiä ja kulttuurisanoja. (Agyagási 2012: 21–22, 24; Bartens 2000: 10–11.)

Bolgaarien saavuttua Volgan keskijuoksulle, alueen suomalais-ugrilaiset kansat olivat paljon tekemisissä heidän kanssaan. Tänä esimongolisena aikana suomalais-ugrilaisiin kieliin lainattiin paljon sanastoa Volgan bolgaarista. Volgan bolgaarien kieli, kulttuuri ja uskonto välittyi vahvan kontaktin ansiosta kantapermiläisille. Pian Volgan bolgaarien valtion perustamisen jälkeen, islamin usko levisi alueella, jonka jälkeen kielikontaktit ryhmien välillä voimistuivat. Vuodesta 922 alkaen islamista tuli alueen virallinen uskonto, mutta turkkilaiset eivät pakkokäännätyneet alueella eläviä udmurtteja, joten he saivat jatkaa omaperäisen uskonnon harjoittamista rauhassa. Kuitenkin valtauskonnon muuttuminen luonnollisesti vaikutti myös udmurttien uskonnonharjoittamiseen ja erityisesti lainautuneeseen sanastoon. Bolgaarien ja udmurttien suhde on selvästi ollut rauhallinen, sillä sanastoa on udmurttiin lainautunut paljon ja kulttuuripiirteitä on myös omaksuttu laajalti. Muinaisiranilaisesta kielestä on kantapermiin tullut 17 lainasanaa, jotka ovat suurimmaksi osaksi kulttuurilainoja. Bolgaarilaisia lainoja on tullut udmurttiin noin 300 keskeisille elämänalueille. Arvellaan, että bolgaarien saapuminen osaltaan vaikutti permiläiskielten jakaantumiseen komiksi ja udmurtiksi. Kantapermin kausi jatkui kuitenkin vielä 1000-luvun puoleenväliin ja sen jälkeenkin, vaikka 700-luvulla se alkoi jo hajota pohjoiseksi komiksi ja eteläiseksi udmurtiksi. Udmurttiin on lainattu yhteensä jopa noin 350 sanaa bolgaarista, sillä udmurttien kontakti heihin pysyi, samalla kun komit liikkuivat pohjoisemmaksi kauemmas bolgaarien vaikutuksesta. Volgan bolgaarien sanastoon tuli myös sanastoa arabiasta ja persiasta islamiin kääntymisen jälkeen, jotka niin ikään siirtyivät eteenpäin kantapermiläisille. Eteläisillä murrealueilla turkkilaisvaikutus on ollut voimakkainta ja pitkäaikaisinta, ja onkin tavallista, että eteläudmurtit myös nykyään osaavat udmurtin lisäksi tataaria. Tataarien lisäksi eteläisillä alueilla on asunut tšuvasseja, jotka ovat volganbolgaarien jälkeläisiä, ja heidän kielensä on volganbolgaarilaisista murteista ainoa, joka on säilynyt. (Agyagási 2012: 21–25; Bartens 2000: 10–15; Holmberg 1933: 8; Lintrop 1993: 5–10.)

Mongolilais-kiptšakkilaiset kansat saapuivat 1230-luvulla, ja he murskasivat bolgaarivaltion 1236, jolloin myös Volgan bolgaarien poliittinen ja kielellinen valta-asema päättyi. Kiptšakkilaisten jälkeläisiä ovat tataarit ja baškiirit, jotka ovat olleet tiiviissä kontaktissa udmurttien kanssa, ja kiptšakkilaisten kielestä kantapermikin sai 20–22 lainasanaa. Valta siirtyi Kultaisen Ordan haltuun vuonna 1240, sen aikana mongolien invaasion jälkeen Volgan-Kaman alueelle asettauduttiin uudestaan asumaan ja alueelle muutti turkkilaiskansoja. Udmurtit jäivät bolgaarien läheisyyteen, kun taas komit siirtyivät pohjoisemmaksi, ja kantapermiläisten kulttuurit alkoivat jakaantua. Tällöin alueella syntyi uusia kontakteja paikallisten suomalais-ugrilaisien ja uusien turkkilaiskansojen välillä. Vjatkan alue liitettiin Moskovaan vuonna 1489, jolloin udmurttien ja venäläisten kanssakäyminen vahvistui. Osa udmurteista asui samaan aikaan Kazanin alueella, joka kuului mongoleille 1222 alkaen. Slaavien ja suomalais-ugrilaisien välit ovat olleet läheiset ja rauhalliset, joten seka-avioliitot heidän välillään ovat olleet tavallisia. (Agyagási 2012: 21–22, 26; Bartens 2000: 13; Luukkanen 2009: 61.)

Kultaisen Ordan ja Kazanin kaanikunnan aikoja ei voi suoraviivaisesti erottaa toisistaan. Kazanin kaanikunta oli tataarien perustama valtio. Kaanikunnan hallinta-ajan tärkeimpiä tapahtumia ovat olleet kaanikunnan vakauttaminen ja sen muuttaminen alueen hallitsevaksi elimeksi. Tänä aikana Kazanin tataarien kieli ja sen murteet vaikuttivat voimakkaasti alueen muihin kieliin. Merkittävä määrä sanastoa lainattiin Kazanin tataarista udmurttiin ja muihin alueen suomalais-ugrilaisiin kieliin. Ennen Kazanin valloitusta 1552, osa udmurteista on asunut Vjatkan alueella Moskovan ja tataarilaisen Kazanin kaanikunnan välissä. Vuonna 1552 Iivana IV Julma valtasi Kazanin kaanikunnan, jolloin Moskovan hallinnon alue levittäytyi itään. Sodan aiheuttaman kurjuuden vuoksi osa eteläudmurteista pakeni itään baškiirien alueelle. Ortodoksinen kirkko käytti tilaisuuden hyväkseen, ja korosti taistelun Kazanin kaania vastaan olleen myös pakanoita ja islamia vastaan. Tulevan keisarikunnan ensimmäisiä yrityksiä integroida uusia alueita osakseen oli ortodoksisen uskonnon aggressiivinen levittäminen ja siihen käännäyttäminen. Kazaniin määrättiin piispa, ja moskeijoja tuhottiin alueen läpi. Käännäytyksen keinoina käytettiin paitsi rangaistuksia, myös palkintoja. Rikoksia annettiin anteeksi, verokevennyksiä ja lahjoja jaettiin, rangaistuksena kastamattomat eristettiin ja kovempi verotus. Tästä huolimatta muiden kuin venäläisten käännäyttäminen ei ollut pysyvää tai järjestelmällistä. Ensimmäiset merkinnät kristinuskon saapumisesta udmurteille on kirjattu vuonna 1557, jolloin kerrotaan seitsemäntoista perheen kääntyneen kristinuskoon. Kun Kazanin kaanikunta kukistui 1500-luvun puolivälin jälkeen, udmurtit päätyivät Moskovan hallinnon alaisuuteen. Venäläisiä alkoi vähitellen levittäytyä udmurttien

nykyiselle asuinalueelle ja heidän kolonisaationsa kestikin paikoittain 1800-luvun lopulle asti. 1700-luvulla Pietari Suuri tähtäsi suoraan alkuperäisasukkaiden käännättämiseen ja pakanallisten uskontojen kitkemiseen sekä tataarieliitin etuoikeuksien hävittämiseen. Ensimmäinen systemaattinen keino käännättämisen suhteen määrättiin 1740, kun animististen uskontojen harjoittajien käännättämistä varten perustettiin oma virasto, koska heitä oli paljon helpompaa kastaa kuin muslimeja. Käännätykset perustuivat kuitenkin huijauksiin tai vähintäänkin väärinkäsityksiin, sillä animistiseen uskontoon kuuluvat olivat tottuneet antamaan tilaa muille uskonnoille, eikä kristinuskon eksklusiivisuus ollut heille tuttua. Käännätyskampanja kesti 26 vuotta, jonka aikana suurin osa animistisen uskonnon harjoittajista kastettiin ja kirkosta eroaminen kriminalisoitiin, jolloin kastamisen perumisesta tuli käytännössä mahdotonta. (Agyagási 2012: 21–22, 28; Bartens 2000: 10–15, 19–20; Holmberg 1914: 7; Luukkanen 2009: 101; Toulouze 2020: 32–34.)

Nykyisen Udmurtian tasavallan viralliset kielet ovat venäjä ja udmurtti. Venäjän kieli on mainittuna 1998 säädetyssä kielilaissa ensimmäisenä ja udmurtti toisena, vaikka tavallisesti muiden tasavaltojen dokumenteissa titulaarikieli mainittaisiin ensin, vasta sen jälkeen venäjä. Kielen status ja sen merkitsemistapa ovat ennemminkin symbolisia, sillä kieltä ei juuri koskaan käytetä virallisissa yhteyksissä. Voi siis todeta, ettei udmurtin kielen asema ole tasavertainen venäjän kanssa. Lähes kaikki udmurttit sekä kaupungeissa että maaseudulla ovat kaksikielisiä, ja udmurtin osaaminen natiivipuhujienkin välillä vaihtelee. (Bakró-Nagy ym. 2022: 507; Zamyatin 2014 I: 129–130.)

3 Luonnonuskonto

Luonnonuskonto tarkoittaa animistista uskoa, joka perustuu erilaisten luonnonjumalien ja -henkien palvontaan sekä vainajainpalvontaan. Luonnonuskonnossa keskeistä onkin jumalien ja henkien läheinen suhde luontoon ja elinympäristöön, sekä sielukäsitys, jossa sielu nähdään osana ihmistä. Animistinen uskonto sisältää uskon sieluihin, jotka voivat säilyä kuoleman jälkeen, ja muiden sielullisten olentojen, kuten voimakkaiden jumaluuksien, olemassaoloon. Hengelliset olennot voivat vaikuttaa maallisiin asioihin sekä ihmisten elämään täällä ja tuonpuoleisessa, ja myös hallita niitä. Henkiolennot ovat vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa. Udmurttien kansanusko on sekoitus piirteitä suomalais-ugrilaisesta pakanallisesta uskonnosta, turkkilais-tataarilaisesta heimokulttuurista sekä islamista ja kristinuskosta (Lintrop 1993: 5). Udmurttien luonnonuskonnossa yhteisiä asioita suomalais-ugrilaisten kansojen muinaisuskontojen kanssa ovat käsitykset elämästä ja kuolemasta, sielu-usko, taivaanjumaluuden palvonta, vesilintujen kunnioitus sekä pyhät lehdot. Erityisesti etelä- ja itäudmurteille on välittynyt tataarilaisia perinteitä, kuten juhla- ja uhritapoja, mutta myös uskomuksia. Tapojen välittyminen on ymmärrettävää, koska alue kuului islamin valtauskontoaseman piiriin Kazanin kukistumiseen 1552 asti. Vain osa luonnonuskonnon harjoittamiseen kuuluvista tavoista on selvinnyt voimakkaan kristinuskon ja neuvostoajan politiikan läpi. Kylät, jotka sijaitsevat kaukana isoista asutuskeskuksista, ovat onnistuneet parhaiten säilyttämään luonnonuskontoon kuuluvia tapoja ja perinteitä. (Holmberg 1914: 10; Toulouze 2017: 11; Tylor 1871: 385; Vladykin 1994: 114.)

Udmurttien kansanuskon maailma on jakaantunut kolmeen osaan: taivaaseen, maahan ja maanalaiseen maailmaan. Taivaassa asuu taivaanjumala *Inmar*, maan päällä ihmiset ja maan alla vainajat (Holmberg 1914: 18). Kuten monilla pohjoiseuraasialaisilla kansoilla, myös udmurttien kansanuskoon kuuluu uskomus maailmojen läpi virtaavasta joesta. (Lintrop 1993: 15.) Tämä ei kuitenkaan vaikuta olevan suomalais-ugrilaisilla kansoilla omaperäinen käsitys, ja huomionarvoista onkin, että myös turkkilaisilla kansoilla maailmankaikkeus jaetaan samalla tavalla (Holmberg 1933: 34; 1964: 33.)

3.1 Kontaktikansojen uskonnot

Suurin osa turkkilais-tataarilaisista on kääntynyt islamiin jo 700-luvulta alkaen. Tšuvassit sekä pieni osa Kazanin tataareista puolestaan ovat kristittyjä. Vaikeasti kuljettavilla seuduilla on kuitenkin ollut vaikeampaa tehdä lähetystyötä, joten näillä seuduilla kansojen animistinen uskonto on usein säilynyt pidempään. Turkkilaisten kansojen luonnonuskontoon sisältyy useita jumalia, vainajainpalvontaa, haltioita ja shamanismia, ja heidän maailmankuvassaan maailma rakentuu kolmesta tasosta, maasta, taivaasta ja manalasta. Tataarit nimittävät näitä ylhäällä olevaksi maailmaksi, keskimmäiseksi maailmaksi ja alhaalla olevaksi maailmaksi. Ylämaailmassa asuu ylijumala *ülgän* ja hänen palvelijansa, keskimmäisessä asuvat ihmiset, ja alamaailmassa asuu manalan valtiias *ärlik* ja hänen palvelijansa. Maa itsessään on suuren valtameren äärellä, ja maata kannattelee jokin eläin, joka estää maan vajoamisen mereen. Tataarien mukaan kannattelijana toimii kolme kalaa. (Holmberg 1933: 11–21.)

Monet luonnonilmiöistä ovat sielullistettuja, ja niitä voidaan palvoa. Näille luonnonilmiöistä muodostuneille jumaluuksille voidaan toimittaa uhreja, ja eri jumaluuksiin liittyy erityisiä varotoimia ja tapoja. Sielu-usko turkkilaisilla kansoilla on hyvin samankaltainen suomalais-ugrilaisten kanssa: esimerkiksi ihmisen kuollessa, vainajan henki poistuu höyrymäisenä ruumiista nenän ja suun kautta. Sielu voi myös poistua väliaikaisesti ruumiista, esimerkiksi unen aikana tai ihmisen sairastuessa. Suhde vainajiin on kunnioittava, mutta pelokas, sillä he voivat aiheuttaa monenlaista harmia. Tästä syystä vainajainpalvontaan myös liittyy paljon varotoimenpiteitä, kuten vainajan silmien ja korvien peittäminen, jotta he eivät kuulisi ja näkisi ympärillä tapahtuvia asioita ja pahastuisi. Haudalta palatessa omaisten on puhdistauduttava peseytymällä, jotta kuolema ei seuraisi heitä. (Holmberg 1933: 141–172, 192–193; 1964: 7.)

Turkkilaisten kansojen lisäksi slaavit ovat harjoittaneet animistisia uskontoja pitkään. Slaavien alkuperäisenä uskontona on pidetty suvun sekä esi-isien kunnioitusta ja palvontaa, ja heidän yleisimmät jumalansa *Rod* 'suku' ja *Rožanitsa* 'synnyttäjä' viittaavatkin esi-isiin. Esi-isiä ja sukua on palvottu erityisesti syntymän ja kuoleman yhteydessä erilaisin uhrein. Slaaveilla on ollut tapana myös järjestää keväällä ja sadonkorjuuajana tapahtumia, joiden tarkoitus on ollut taata elämän jatkuminen ja sadon onnistuminen. Osa jumaluuksista viittaa indoeurooppalaiseen alkuperään, kuten taivaan ja tulen jumala *Svarog* ja auringonjumala

Dašdbog. Karjanjumala *Volos* taas viittaa muinaisslaavilaiseen perinteeseen. Myös venäläisissä kansantaruissa maailmansynnystä esiintyy maan kannattajana yksi tai useampi kala. Samankaltaisia piirteitä esiintyy suomalais-ugrilaisilla kansoilla, udmurttien lisäksi esimerkiksi mordvalaisilla. (Holmberg 1933: 21; Kirkinen 2000: 43; Luukkanen 2009: 70–71.)

3.2 Udmurttien vainajainpalvonta ja sielukäsitys

Udmurteilla sielukäsitykseen kuuluu kaksi erilaista sielua: *lul* ja *urt*. *Lul* pysyy viimeiseen henkyykseen asti ihmisen mukana, ja se lähtee kehosta suun tai nenän kautta ihmisen kuollessa. *Lul* voi muuttua lepakoksi unen aikana, ja jos lepakko lähestyy jotakuta, se on todennäköisesti jonkun tutun sielu. *Lul poton* puolestaan tarkoittaa hengendlähtöä. *Urt* voi lähteä hetkellisesti esimerkiksi ihmisen pelästyessä tai vakavasti sairastuttua. *Urt* ei haihdu pois aivan kokonaan kuoleman jälkeen, vaan se on haamusielu, joka voi tulla kutsumatta tervehtimään kotiväkeä. *Urt* voi liikkua ihmisen nukkuessa, ja mikäli se ei palaa ruumiiseen ennen kuin henkilö herää, tämä sairastuu, muuttuu kalpeaksi ja voi kuihtua pois, joten nukkuvaa ei saa herättää. *Urt* onkin vainajan sieluista ainoa, joka jää jälkeläisten palvottavaksi. Se voi ilmestyä 40 päivää kuoleman jälkeen, jonka jälkeen se katoaa. *Urt* näyttäytyy pääasiassa vain linnun hahmossa, mutta sen siivet muistuttavat lepakkoa. Nukkuvan ihmisen *urt* voi ottaa myös perhosen muodon, jolloin sitä kutsutaan *urt-bugl'iksi*. Ihmisten ja eläinten lisäksi erilaisilla asioilla olla sielu. Esimerkiksi maissin sielu voi muuttua perhoseksi. *Urt* nähdään myös ihmisen kaksoisolentona, joten lapsen nimeämisriittiä kutsutaan *urt kutoniksi* 'sielun etsintä'. Tällainen riitti suoritetaan, jos lapsi on sairastunut ja sairauden arvellaan johtuvan väärän nimen antamisesta lapselle. (Holmberg 1914: 14–18; 1964: 6–14.)

Tuonpuoleista kutsutaan nimellä *so pal* tai *so duńne* 'senpuolinen tai se maailma'. Udmurtit erottelevat erilaisia tasoja kuolemanjälkeisessä maanalaisessa paikassa, jossa vainajat asuvat. He uskovat, että kaikki edesmenneet perheenjäsenet elävät siellä ja muodostavat suuren perheen, jota johtavat suvun esivanhemmat. Maanalainen paikka, jossa kuolleet elävät, ei kuitenkaan sekoitu *Šaitanin* paikan kanssa. Elämänsä hyvin eläneet pääsevät *duńne jugitiin* 'valoisa maailma', jossa on tarjolla kaikenlaista mukavaa mitä vain kuvitella saattaa, kun taas pahaa tehneet päätyvät *kuradžon intj'in* 'katkera paikka'. (Holmberg 1914: 18; Lintrop 1993: 19–20.)

Vainajiin suhtaudutaan pelonsekaisella kunnioituksella. Monien muiden luonnonkansojen tavoin udmurtit uskovat, että elävien elämä ja menestys riippuu vainajista. Myös ihmisen elämää pidetään vainajien lahjana eläville, he antavat syntyville ihmisille hengen. Vainajilta pyydetään apua sadon tuottavuuteen ja perheen suojelemiseen, mutta samalla täytyy pitää hyvät välit vainajan kanssa. *Kulem murt miž* on sairaus, jonka uskotaan johtuvan vainajaan liittyvien velvollisuuksien laiminlyönnistä. Sen voi parantaa ainoastaan toimittamalla uhrilahjan *kjrkujanille* 'lehmuksen kaarnan alaosan eli niinenkuoren heittopaikka'. Matkoilleenkin udmurtit voivat pyytää vainajien siunausta. Sairauksien lisäksi vainajat voivat aiheuttaa muitakin onnettomuuksia, esimerkiksi kadottaa karjaa ja turmella omaisuutta. Jos vainaja on tietävästi vaarallinen, vainajan ruumis pilkotaan paloiksi tai jopa poltetaan. (Holmberg 1914: 50–53; 1964: 4.)

Vainajainpallvontaan liittyykin paljon kaikenlaisia tapoja, joilla on erityisiä nimityksiä. Sukukalmisto *šai* mielletään vainajien yhteiseksi asuinpaikaksi, jossa jokaisen vainajan oma hautakuoppa *gu* on hänen itsenäinen asuntonsa. Vainajat asuvat siis sukulaistensa kanssa muodostaen perheen. Ihmisen kuoltua sukulaisvainajat tulevatkin noutamaan häntä sukukalmistoon. Kun *lul* on lähtenyt ihmisestä, suljetaan vainajan silmät ja ryhdytään heti hautajaisten valmisteluihin. Vainaja pyritään hautamaan kuolinpäivänään. Jotta kuollutta ei pelättäisi, omaiset hyppivät arkun yli ennen sen kantamista ulos. Kun arkku on nostettu rekeen, suoritetaan vainajalle kauhun lieventäminen, jolloin vainaja säikähtää häntä vastaanottamaan tulleita manalaisia. Pään kohdalle voidaan tehdä oikealle puolelle arkkua neliskulmainen reikä *urt vetlon pas* 'sielun kulkureikä', jonka kautta vainajan *urt* voi kulkea vapaasti. Haudan yli on joskus rakennettu myös suojakatto *l'ipet* neljän tolpan varaan niinenkuoresta. (Holmberg 1914: 19–23.)

Esineet, jotka ovat jollain tavalla olleet kosketuksissa vainajan kanssa mielletään saastuneiksi, joten ne hävitetään joko polttamalla tai heittämällä pois sellaisille tavaroille varatulle paikalle, jota kutsutaan nimellä *kjrkujan* 'niinenheittopaikka' tai *likujan* 'luidenheittopaikka'. Tällaisten paikkojen lähelle ei mennä turhaan, vaan niitä pyritään välttämään mahdollisuuksien mukaan. Kuitenkin vakavan sairauden edessä voidaan siellä käydä uhraamassa sairauden parantamiseksi. Muistojuhlien jälkeen uhrattujen eläinten luut käydään viemässä *kjrkujanille*, ja ne ripustetaan roikkumaan puista. Hautausmaa on yleensä aidattu tiheälle metsäalueelle, jossa on mielellään paljon kuusia. Tuntemattomia ei haudata samalle

hautausmaalle sukulaisten kanssa, vaan heille on usein oma hautausmaansa. Kylät ovat kuuluneet aikoinaan yleensä yhdelle suvulle, joten hautausmaatkin ovat olleet vain suvun omassa käytössä. Hautausmaallekaan ei mennä, ellei sille ole tarvetta. Kalmistosta palatessa aloitetaan vainajien seurasta puhdistautuminen esimerkiksi savustamalla ja peseytymällä. Jo hautausmaan portilla udmurtit lyövät toisiaan havunoksilla tai heiluttavat katajanoksaa, sanoen vainajille ”Menkää kotiinne, älkää jääkö seuraamme”. Vainajille annetaan mukaan paljon tavaroita ja ruokaa, jotta vainaja ei tulisi takaisin kiusaamaan eläviä ja jotta heiltä ei toisessa elämässään puuttuisi mitään. Vainajalle annetaan mukaan myös kotitekoista viinaa, *kumjškaa*, joka on osa muitakin rituaaliuhreja. Vainajilta pyydetään onnea sadolle ja muille asioille, joihin toivotaan menestystä. Onnea toivottaessa suoritetaan yleensä rituaalinen uhraus. Vainajaa on voitu estää tulemasta käymään kotona kutsumatta, esimerkiksi ovi on nostettu pois saranoiltaan, kun vainajaa on kuljetettu ulos, ja ovi on asetettu takaisin niin, ettei se aukea enää samalta puolelta. Velvollisuudet vainajaa kohtaan eivät pääty hautajaismenoihin, vaan heitä varten vietetään muistojuhlia, joissa tärkeimpiä tapahtumia ovat vainajan kestitseminen ja muistoaterian valmistus. Muistojuhlia vietetään kuolinpäivän lisäksi kolmantena, seitsemäntenä ja neljäntenäkymmenentenä vuosipäivänä. Kristityt udmurtit viettävät muistojuhlia kolmantena, seitsemäntenä, yhdeksäntenä, kahdentenäkymmenentenä ja neljäntenäkymmenentenä päivänä kuoleman jälkeen, mutta näiden juhlien päivät lasketaan yön mukaan. Siksi muistojuhlia nimitetään esimerkiksi kolmanneksi yöksi, *kuiñ ui*. Udmurtit uskovat, että vainajan sielu pysyy kotonaan 40 päivää kuoleman jälkeen, joten hänelle pitää olla vieraanvarainen koko sen ajan. Pääsiäisen aikaan kuolleiden uskotaan olevan liikkeellä, ja kiirastorstain yötä kutsutaankin paikoittain nimellä *kulem poton ui* ’kuolleiden kulkuyö’. (Holmberg 1914: 21–31, 38, 46; 1964: 24–25, 35, 48; Vladykin 1994: 112.)

Udmurttien uskonnonharjoittamisen piiriin on kuulunut uhrilehdoissa käyminen, ja näitä paikkoja edelleen kunnioitetaan, ja ne mielletään pyhiksi (Holmberg 1914: 10). Tällaisia uhripaikkoja ovat *kuala* ja *lud*. *Kuala* on hirsirakennus, jossa ei ole ikkunoita tai välikattoa ja sen lattiana toimii kovaksi tallattu maa. Keskellä huonetta on kivillä reunustettu tulisija, jossa on rautainen pata joko roikkumassa rautaketjun varassa tai asetettuna kivien päälle tukevasti. Udmurtit jakaantuvat kahteen ryhmään, ison eli *badžim kualan* tai pienen eli *piči kualan* sukuun. Isoissa *kualoissa* voi palvoa useita udmurttisukuja samalta alueelta, ja pienten *kualojen* sukumäärä riippuu paljolti siitä, kuinka ahkeria sukulaiset ovat rakentamaan uusia rakennuksia. Pienet *kualat* ovat olleet välttämätön lisävaruste lähes jokaisella udmurttilalla, kun taas suvun *kuala* yhdistää yhden *voršud*-suvun edustajat, joten isoja *kualoja* on alueella

yhtä monta kuin *voršudeja*. Nykyään *kuala* toimii useammin perheen varastona kuin pyhäkkönä, mutta aikaisemmin se oli liikkuvan elämäntavan takia ainoa perheen asuinrakennus. Isän kuoltua perheen vanhin poika perii *kuala*-vartijan, *kuala ut'is*, viran. Hänen tehtävänä on rukous-*kualassa* tehdä uhritoimituksia. Mahdollisuuksien mukaan *kuala*-vartija on suoraan sukua kylän perustajan perheelle. *Kualassa* on myös uhrihylly *vje mičon pul*, jonka päällä suvun onnen suojelija *voršud* asuu. Suojelija asuu kannellisessa vakassa, joka on valmistettu niinenkuoresta. Vakka on pyhä, ja se onkin yleensä periytynyt suvussa sukupolvelta toiselle, joten osa niistä voi olla hyvinkin vanhoja. Uhrivakka on aikaisemmin voitu mieltää myös kodinhaltian asuinpaikaksi. Nykyään vakat ovat yleensä tyhjiä, mutta aikaisemmin niissä on voitu säilyttää esimerkiksi rahaa tai linnunluita. Kristityt udmurtit pitävät ikoneita usein hyllyllä, jossa aikaisemmin säilytetty *voršudia kualassa*. Mikäli jostain syystä *kualan* paikkaa pitää vaihtaa, udmurtit järjestävät *mudor-šuan* nimisen juhlan, jossa vanhasta *kualasta* otetaan mukaan liedeltä tuhkaa ja *voršudia* lepytellään ja houkuteltaan mukaan uuteen *kualaan*. Joillakin seuduilla *voršudin* saattajaisia kutsutaan *mudorin* ottamiseksi. (Holmberg 1914: 55–79; 1964: 115–120; Vladykin 1994: 108.)

Isoissa rituaaleissa udmurteilla on kolmenlaisia uhripappeja: *vešas*, joka on vastuussa rukoilemisesta ja koko seremonian ylläpidosta, *ut'is*, joka vartioi ja suojelee pyhiä paikkoja, ja *kuriškiš*, joka vastaa loitsimisesta ja jumalten kanssa kommunikoinnista. Heidän apunaan toimivat muun muassa uhrieläimen teurastaja ja rituaalivälinevastaava. Erityinen paikka udmurttien papistossa on *terolla*, jonka virka kuuluu yhteisön arvostetuimmalle henkilölle. Hän osallistuu kaikkiin rituaaleihin, vaikka ei toimikaan niissä itse muuten kuin johtajana ja uhrijuhlien isäntänä. Uhripappien tehtävä on useimmiten elinikäinen ja siirtyy suvussa isältä pojalle. Joskus uhripapin nimittää *tuno* 'tietäjä'. *Voršudin* valmistaminen on *kuriškišin* tai *gurt pop* tehtävä. *Gurt popiksi* nimitetään sellaista pappia, joka toimii kylän ainoassa suku-*kualassa*. Nykyään udmurteilla ei ole erillisiä rooleja uhripapeille, vaan *vešas* usein hoitaa kaiken. (Holmberg 1914: 64–79; Toulouze 2017: 14–15; Vladykin 1994: 104–106.)

Lud on aitauksella ympäröity uhrilehto, joka sijaitsee kylän ulkopuolella metsikössä tai vainiolla. Kaikkiin uhrimetsiköihin voidaan viitata sanalla *keremet*. Kun udmurtit keskustelevat venäläisten kanssa, he kutsuvat sekä uhrilehtoa että sen haltiaa *keremetiksi*, vaikka vain keskenään keskustellessaan eivät *ludia* sillä nimellä kutsukaan. Jotkut kutsuvat myös *likujan intjä* 'luidenheittopaikka' *keremetiksi*. Sukujen käyttämiä uhrilehtoja kutsutaan

nimellä *badžim kuriškon intj* 'suuri palvontapaikka'. *Ludiin* kokoonnutaan yleensä elinkeinojen edistämistä tai taudinhenkien lepyttämistä varten. *Lud* voidaan perustaa eri syistä. *Lud*-haltia voi ilmestyä unessa, vaatia lehdon perustamista ja osoittaa, mihin se pitää perustaa. Haltiaa voidaan alkaa palvelemaan myös, jos perheessä halutaan parantua jostakin vakavasta taudista. Useimmiten *lud* perustetaan, kun udmurtit muuttavat vieraalle seudulle. Sitä ei voi kuitenkaan perustaa minne tahansa, vaan tiettyjen ennaltamäärättyjen ehtojen pitää täyttyä. *Lud* on pyhä paikka, jonne udmurtit eivät mene turhaan ja jota jopa vältellään. Erityisesti lapset ja naiset välttelevät sinne menemistä, eikä tuntemattomienkaan sovi sinne mennä. Siellä ei saa meluta eikä paikkaa saa sotkea tai turmella. Jos *ludin* haltian suututtaa, siitä seuraa onnettomuuksia. *Ludin* häpäisemisestä esiintyy jopa valituslauluja, mikä osoittaa kuinka tärkeä *lud* on udmurteille ja toisaalta, kuinka tärkeää sitä on suojella. *Lud* muodostuu kahdesta aidatusta alueesta, sisimmäiseen pääsee vain *ludin* hoitaja ja hänen apulaisensa, ulommaiseen pääsee muu suvun väki. Joskus *ludissa* on voinut olla myös kodan tapainen rakennus, jota udmurtit kutsuvatkin *lud-kualaksi*. *Lud*-palvonta tapahtuu suvuittain, ja sen palvontavelvollisuus siirtyy sukuperintönä isältä lapsille, johon sisältyy *lud ut'isin* 'lud-vartia' virka. *Ludissa* suoritetaan määräjain vuotuisia uhrauksia, ajankohdat vaihtelevat alueittain, mutta talvisin juhlia ei vietetä. Kylien välillä on olemassa yhteistä palvontaa, ja tällaisia uhrilehtoja voidaan kutsua *gurt ludiksi* 'kylä-lud', *badžim ludiksi* 'iso lud' tai *badžim kuriškon intiksi* 'suuri palvontapaikka'. Udmurtit uskovat, että *ludin* haltia ei kuitenkaan asu isoissa, yhteisissä palvontalehdoissa vaan ainoastaan *lud*-pyhäköissä. Udmurtit tekevät myös jyrkän erotuksen *ludien* ja muiden uhrilehtojen välillä. *Lud* on lehto, jossa uhrataan nimenomaan pahalle hengelle, muita rukouspaikkoja kutsutaan nimellä *vešaškon intj*. Sekä *kualojen* että *ludien* vähäisyyteen nykyään vaikuttaa erityisesti metsien puute ja puiden kallistuminen sen seurauksena. (Holmberg 1914: 94–108, 125; Vladykin 1994: 110.)

Ludissa asuvaa haltiaa kutsutaan yleisimmin nimellä *ludkužo* 'ludin haltia', mutta jotkut kutsuvat sitä myös *ludasabaksi* 'lud-herra'. Rukouksissaan *ludin* haltiaa kutsutaan myös *žec Sultoniksi* tai *Sultaniksi* 'hyvä Sulton'. Haltiasta puhutaan myös paholaiseen viittavilla nimityksillä *lud-peri* tai *lud-šaitan*, sillä monissa paikoissa se nähdään pahana olentona. Kuitenkaan ei voida sanoa, että olento olisi alkuperäisen käsityksen mukaan ollut ehdottomasti paha. Se voi olla kyllä vaativa, mutta sillä on myös tapana auttaa ihmisiä suurensakin määrin. Itsessään nimitys *žec Sulton* viittaa siihen, ettei kyseessä voi olla täysin paha henki. Haltia esiintyy saduissa useimmiten tataarilta vaikuttavana ihmisenä. Jos haltia

ilmestyy uniin, se ennustaa jonkinlaisen onnettomuuden tapahtuvan, useimmiten sairautta, mutta toisaalta joskus se ennustaa kivuista parantumista. (Holmberg 1914: 105–107.)

3.3 Udmurttien haltiat ja jumalat

Vainajainpalvonnan ohella on palvottu erilaisia haltioita ja jumalia. Nämä haltiat voidaan jakaa ihmisenkaltaisiin ja luonnonhaltioihin. Ihmisenkaltaisia haltioita ovat kodin-, metsän- ja vedenhaltiat, ja ne mielletään ihmisennäköisiksi. Näiden haltioiden ihmisenkaltaisuuden oletetaan johtuvan siitä, että ne ovat olleet aikaisemmin vainajahenkiä, joita on alettu palvoa olinpaikan mukaan suojeleushaltioina. Kodinhaltioihin kuuluvat asuinpaikan, karjapihan ja saunan haltiat. Asuinrakennuksen haltia on nimeltään *korkamurt* 'taloihminen' tai *korkakužo* 'talon isäntä', ja se asuu yleensä lattian alla, minkä vuoksi sitä voidaan kutsua myös nimellä *vižulkužo* 'lattialainen isäntä'. Se mielletään hyväluontoiseksi ja tarpeelliseksi olennoiksi, sillä se suojelee perhettä vierailta haltioilta ja valvoo taloa. Se voi joskus myös osallistua ihmisten töihin, esimerkiksi kehrätä öisin. Suuttuessaan *korkamurt* voi aiheuttaa painajaisia sekä vaikeuttaa töiden onnistumista. Se voi myös vaihtaa pienet lapset, jos lapset ovat yksin tuvassa. Jos kodinhaltia on jostain syystä vihainen, se on lepytettävä mahdollisimman pian uhritoimituksella. Uhritoimitukseen saavat osallistua vain perheenjäsenet, eikä uhriruokaa sovi tarjota vieraille. Uhrieläimen veri ja valmis uhriruoka tarjoillaan haltialle lattian alle kaivettuun kuoppaan. *Korkamurtille* tehdään myös säännöllisiä uhrauksia, esimerkiksi syksyisin peltotöiden päätyttyä. Tällaisissa tapauksissa käytetään joskus haltiaista nimitystä *mu-kıldišin*, josta kerron enemmän *kıldišinin* yhteydessä. Muutettaessa uuteen tupaan *korkamurt* on voitu ottaa mukaan, jolloin sitä nimitetään *vuž murtiksi* 'vanha ihminen'. Uuteen rakennukseen on tapana asettua heti uunin valmistumisen jälkeen, jotta *peri* 'paholainen' ei ehdi asettua sinne asustamaan, sillä sitä on vaikea karkottaa. Samalla on tapana myös tehdä uhraus *korkamurtille*. (Holmberg 1914: 145–147.)

Karjapihan haltian nimi on *gidmurt* 'karjapihahminen' tai *gidkužo* 'karjapihaisäntä'. Se on hyvä haltia, joka huolehtii karjasta ja suojelee sitä pedoilta ja sairauksilta. Sillekin toimitetaan uhreja sekä satunnaisesti että määräajoin. Määräaikaiset uhraukset tapahtuvat yleensä keväisin, kun karja päästetään laitumelle, ja syksyisin, kun se viedään takaisin navettoihin. Myös *gidmurtille* toimitettaviin uhrauksiin osallistuvat vain perheenjäsenet, ja uhrilahja toimitetaan karjapihalle kaivettuun kuoppaan. Saunanhaltia on nimeltään *munčomurt* 'saunaihminen' tai *munčokužo* 'saunaisäntä'. Se asuu saunassa ja näyttäytyy ihmisille

ainoastaan jonkin onnettomuuden edellä. Saunanhaltia voi tehdä pieniä kepposia saunojille, esimerkiksi piilottaa vaatteita tai kääntää ne nurin. Se ei ole yhtä hyväluontoinen kuin kodin- tai karjapihanhaltiat. Saunaan ei kannata mennä yksin, eikä siellä sovi puhua ääneen tai kiroilla. Saunanhaltia voi vaihtaa pienet lapset kuten kodinhaltiaakin. Suojatakseen lapsia vaihtamisilta, heille voidaan antaa raudasta tai muusta metallista valmistettu amuletti. Yleensä saunanhaltialle ei toimiteta uhrilahjoja, mutta sellainen voidaan toimittaa, kun uusi sauna vihitään käyttöön. Käytäntö ei ole kuitenkaan yleinen. (Holmberg 1914: 148–150.)

Pohjoisudmurteilla ihmisenkaltaisiin haltioihin kuuluu *obihmurt* 'riihi-ihminen'. Sille toimitetaan syksyisin uhri riiehen, jotta haltia suojelisi riiehtä tulipaloilta sekä tuulelta eikä vihastuisi ja säikyttelisi ihmisiä. Eteläisillä udmurteilla puolestaan joukkoon kuuluu *albastj* 'paha haltia', joka asuu asumattomissa asunnoissa. Vanhat, käyttämättömät asunnot yleensä poltetaan, jotta *albastj* ei voi asettautua asumaan sinne. (Holmberg 1914: 150–152.)

Metsänhaltioihin kuuluu *ñulesmurt* 'metsäihminen', jolle on monia muitakin nimiä alueen mukaan, sekä *lud murt* 'vainioihminen'. *Ñulesmurt* on ihmisenkaltainen haltia, joka kuvitellaan usein yksisilmäiseksi, ja sen uskotaan voivan muuttaa pituuttaan. Se voi houkutellessa luokseen ihmisiä, etenkin lapsia, ja eksyttää heidät metsään tai kuljettaa pitkiä matkoja tuulenpuuskien mukana. Sitä pidetään voimakkaana, mutta tyhmänä haltiana, mistä johtuen sitä ei koeta vaaralliseksi. *Ñulesmurt* suojelee karjaa metsässä ja avustaa mehiläisten hoidossa, joten siitä on usein myös apua ihmisille. Metsänhaltia on myös metsän omistaja, joten on tavallista, että metsästäjät kääntyvät sen puoleen saadakseen apua metsästyksen. Metsä ja sen haltia ovat olleet udmurteille tärkeitä, sillä metsä on ollut olennainen osa heidän elinympäristöään. Metsänhaltiallekin on ollut tapana toimittaa uhreja, mutta niiden toimitus on vähentynyt, pääasiassa metsäalueiden harventumisen vuoksi. Satunnaisiakin uhreja toimitetaan, esimerkiksi eräretkelle lähtiessä. Metsänhaltia tunnetaan myös nimellä *čáčamurt*. *Ludmurt* on valkopukuinen kääpiön kokoinen haltia, joka pääasiassa oleskelee laitumilla ja suojelee siellä karjaa. Sitä ei tule sekoittaa *ludkužon* kanssa, sillä niillä ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa. Myös *gondjir* 'karhu' lukeutuu ihmistenkaltaisiin olentoihin, sillä udmurtit mieltävät sen enemmän metsäihmiseksi kuin eläimeksi. Karhusta puhuessa udmurtit eivät mainitse sen oikeaa nimeä, vaan puhuvat siitä erilaisin kiertoilmauksin. (Holmberg 1914: 152–156; Vladykin 1994: 97)

Pahoja metsänhaltioita, joille ei milloinkaan toimiteta uhrilahjoja ovat *palesmurt* 'puoli-ihminen', eteläudmurttien *šurali* 'paha henki', *skalpiđomurt* 'lehmänjalkaihminen' ja *ubir* 'velhon sielu', josta käytetään myös nimeä *kulem ubir* 'kuollut ubir'. Lisäksi Sarapulín piirissä tunnetaan *babasjir* 'metsäpiru', *kužpiňo murt* 'pitkähampainen ihminen' sekä *kukri-baba* 'syöjätär'. *Palesmurt* on ihmismuotoinen, mutta sillä on vain puolet ihmisen ruumiista. Sillä on vain yksi silmä, jalka, käsi ja rinta. Se ei ole kovin pelätty, sillä se ei syö ihmisiä, mutta voi pelotella ihmisiä huutamalla öisin. *Šurali* on ihmisenkaltainen, karvainen ja alaston henki, jolla on kädessään vain kolme sormea. Se huutaa öisin metsässä, jolloin se voi houkutella ihmisiä luokseen ja eksyttää heidät. Se voi hyökätä ihmisen kimppuun ja kutittaa tai tanssittaa heidät uuvuksiin. *Skalpiđomurt* on ihmisenkaltainen haltia, jolla on lehmän jalat. Sillä on päällään talonpojan puku, mutta sen jalat ovat paljaat. Sen uskotaan myös syövän ihmisiä. *Ubir* on kuolleen velhon sielu, joka voi tulla haudasta juomaan elävien ihmisten verta. Se voi muuttua ilmassa lentäessään meteoriksi. *Ubirin* voi pysäyttää repäisemällä paidankauluksen nauhan, jolloin se tulee voimattomaksi. Udmurttien mukaan auringon- ja kuunpimennys johtuu siitä, että *ubir* hotkaisee ne suuhunsa, mutta tulipallojen alkaessa polttaa sitä, se joutuu sylkäläisemään ne takaisin taivaalle. Yhteisellä nimellä pahoille hengille käytetään sanoja *šaitan* 'saatana' ja *peri* 'paholainen'. Joskus *periä* pidettiin jumalien palvelijoina tai *voršudina*, esimerkiksi *telperi* 'tuulipiru' (Vladykin 1994: 98). (Holmberg 1914: 155–156.)

Vedenhaltioihin kuuluu *vumurt* 'vesi-ihminen', jota eteläisillä alueilla kutsutaan usein nimellä *vukužo* 'vesi-isäntä'. Se on ihmisenkaltainen olento, jolla on pitkät mustat hiukset ja suuret silmät. Vedenhaltia saattaa esiintyä myös kalan muodossa. Vedenhaltia on vastuussa kaikenlaisista veteen liittyvistä asioista vesistöjen lisäksi, kuten tulvista ja padoista. Sillä on myös vaimo *vumurt kišno* ja tytär *vumurt njl*. *Vumurt* asuu pääasiassa syvissä vesissä, mutta viihtyy pienissä puroissakin. Ihmisten keskuudessa vedenhaltia esiintyy talonpojan näköisenä, mutta se on hyvin tunnistettava, koska sen vasen kylki on aina kostea. Vedenhaltia on huono enne, ja se voi ennustaa onnettomuuksia tai jopa kuolemaa. Hukkunut tai kirottu ihminen asuu vedenhaltioiden kanssa hevosena, jolla haltiat ratsastavat. Tiettyjen ehtojen täytyttyä, hänestä voidaan tehdä jälleen ihminen. Udmurtit mieltävät vedenhaltian enemmän pahaksi kuin hyväksi olennoiksi, mutta se voi olla myös avuksi ihmisille esimerkiksi ajamalla kaloja pyydyksiin hyvityksiä vastaan. Sille toimitetaan sekä määrääjoin että satunnaisesti uhrilahjoja. Joulunaikaisia vedenhenkiä kutsutaan nimellä *vožo*, ja niiden liikkuma-aika osuu talvisen *vožo djrin* aikaan, josta kerron lisää myöhemmin. *Vožo* asuu hylätyissä taloissa,

vesissä ja saunoissa ja se liikkuu öisin. *Vumurtia* kutsua myös nimellä *vuperi* 'vesipiru'. (Holmberg 1914: 158–160; Lintrop 1993: 58–61; Vladykin 1994: 92, 98.)

Metsän- ja vedenhaltiat ovat toisilleen sukua, ja he saattavat toisinaan tapella kovastikin. Ihmiset pelkäävät keskipäivällä uimista, koska yhteenottojen uskotaan tapahtuvan siihen aikaan. Nimitykset *mumj* 'emo, äiti' ja *huña* 'hoivaava täti' viittaavat myös uskomukseen, että metsän- ja vedenhaltiat olisivat sukulaisia. Joskus haltiat saattavat vieraila ihmisten luona ja mennä naimisiin heidän kanssaan. (Vladykin 1994: 98.)

Kjldjisin tai *kjltsin* on ihmisenkaltaisiin haltioihin lukeutuva monipuolinen suojelushenki, johon liittyy paljon erilaisia taruja. Tarujen ja legendojen mukaan hän on kulkenut maan päällä ja välittänyt viestejä *Inmarilta*. Häntä pidetäänkin viljapellon vaalijana, ja usein häneltä pyydetään sato-onnea. Useissa nimityksissä *kjldjisin* on korvannut haltian nimessä *murtin*, esimerkiksi *vumurtista* on tullut *vukjldjisin*. Nimitysten muuttumisesta huolimatta haltioille suunnatut uhrimenetelmät ovat säilyneet samoina. Yleisimpiä nimityksiä ovat *jukjldjisin* 'vilja-kjldjisin' ja *mukjldjisin* 'maa-kjldjisin'. Yksinään *kjldjisin* viittaa synnytyksen ja lasten suojelijana tunnettuun haltiaan. *Kjldjiniä* kutsutaan myös *kjltsin-inmariksi*, jota pidetään ylijumalan apulaisena ja palvelijana. Monista käsityksistä tunnetuimmat versiot *kjldjisinistä* ovat taivaalla asuva *kjldjisin* ja *mukjldjisin*. (Holmberg 1914: 164–166; 172; Vladykin 1994: 103.)

Luonnonhaltiat ovat luonnonvoimista syntyneitä haltioita, joilla ei ole inhimillistä alkuperää kuten aikaisemmilla esitetyillä haltioilla. Useimmiten luonnonhaltiat ovat edustamiensa luonnonilmiöiden tai -kappaleiden sielullistumisia. Luonnonhaltioista osa on syntynyt esineiden elollistamisesta, kuten esimerkiksi viljanhaltia *jukjldjisin*. *Inmarin* jälkeen voimakkaimpia luonnonhaltioita ovat auringon, ukkosen ja maan haltiat. *Inmar* on taivaalla asuva taivaanjumala, jonka nimellä on voitu viitata myös päivällä näkyvään taivaaseen. Se suojelee ihmisiä ja antaa heille ruokaa ja vaatteita, mutta ei puutu ihmisten välisiin suhteisiin. Kasvot taivaalle suunnattuna viljapellon äärellä, udmurtit osoittavat toiveensa *Inmarille* pyytäen pellolle hedelmällisyyttä ja sadon onnistumista. *Inmaria* palvotaan tyypillisesti kesäisin, muuna aikana se koetaan sopimattomaksi. *Inmar* on yleistynyt merkitsemään monoteistisen käsityksen mukaista jumalaa islamin ja kristinuskon vaikutuksesta. *Kjltsin-inmarin* lisäksi *Inmarin* palvelijoiksi lasketaan myös *al'ak-inmar* 'ilmoittava jumala', joka ilmoittaa *Inmarille* ihmisten pahoista teoista ja suojelee heitä ilkeämielisten sanoilta, sekä

kaba-inmar 'kohtalon jumala', joka voi tehdä ihmiset joko onnellisiksi tai onnettomiksi riippuen siitä, muistelevatko he häntä vai eivät. *Inmarin* ja *kıldiśinin* lisäksi pohjoiset udmurtit ja bessermanit palvovat sään jumalaa nimeltä *Kuaz*'. Näitä kolmea on pidetty eräänlaisena kolminaisuutena, ja he valvovat ihmisiä ja luontoa. *Kuaz*'n juuret johtavat todennäköisesti suomalais-ugrilaisen kantakielen aikaan. Sille on olemassa toinenkin etymologia: hunnilaisten ukkosen jumala *Kuar*. (Holmberg 1914: 167–172; Vladykin 1994: 102–104.)

Auringon ja sen lämmön haltia on *śundj mumj* 'aurinkoemo'. Se voi aiheuttaa silmätaudin, jota nimitetään *śundj mumj kutoniksi* 'aurinkoemon kosketus', jolloin *śundj mumj* on tarttunut sairaan silmään. Palvoessaan aurinkoa udmurteilla on tapana osoittaa rukouksensa auringon suuntaan. Sitä palvotaan lastentautien aikana, sillä *śundj mumj* mielletään sekä auringon että lasten äidiksi. Auringonhaltiaa palvotaan myös määräaikaissa juhliissa valon ja lämmön tuojana sekä silmätaudin vuoksi. Udmurtit jakavat vuoden kahteen puoliskoon auringon kierron mukaan, joita erottaa keskikesän ja keskitalven ajat. Näitä väliaikoja kutsutaan *vožo diriksi* 'vihainen aika', joista talven aika sijoittuu jouluun ja kesän *invožo dir* kestää noin kuukauden alkaen kesäpäivän seisauksesta. Väliaikana ei saa meluta veden ääressä, erityisesti keskipäivän aikana. *Invožo* on puolipäivän haltia, joka kulkee keskipäivisin viljapellolla ja rankaisee niitä, jotka siihen aikaan työskentelevät pellolla. (Holmberg 1914: 172–175.)

Ukkosenjumalaa nimitetään *gudiri mumiksi* 'ukkoemo, -äiti'. Sitä palvotaan lämpöisen, virkistävän sateen antajana. Ukonvaajaa udmurtit kutsuvat nimellä *in kel'i* 'taivaan kivi', ja he uskovat sen menevän neljäkymmenen sylen syvyyteen tullakseen takaisin neljäkymmenen vuoden kuluttua. Ukkosenjumalankin uhraukset suoritetaan pellon läheisyydessä, kuten muillekin maanviljelyksen jumaluuksille. Udmurteilla yleinen ukkoseen liittyvä taikatoimitus on sateen tekeminen, jossa kyläläiset kokoontuvat lähipurolle kastelemaan toisiaan pitkään jatkuneen kuivuuden aikana. Ukkosenjumalalle suoritettavaa uhrausta kutsutaan *zor kuriśkoniksi* 'sateenpalvonta'. (Holmberg 1914: 175–177.)

Maanhaltiaa kutsutaan *mužem mumiksi* 'maaemo, -äiti'. Se asuu maassa ja se on maanviljelyksen päähaltia. Uhrauksetkin suoritetaan maahan. Maanhaltian on pitkälti syrjäyttänyt *mukıldiśin*, jota usein kutsutaan myös *mukıldiśin mumiksi*. Nimen muutos ei kuitenkaan ole muuttanut *mužem mumj*'in liittyviä käsityksiä tai uhraustapoja. Maanhaltiaa palvotaan pääosin kesäisin, ja sille ei sovi uhrata liian myöhään syksyllä, sillä maa nukkuu jo silloin. Maasta johtuvaa tautia kutsutaan *mukıldiśin miž* 'mukıldiśin -tauti'. Udmurtit uskovat,

että maan alla on meri, jossa ui kalahirviö, jonka selässä on suuri musta härkä *mužem ut'is oš* 'maata vartioiva härkä', joka kannattelee maata sarviensa päällä. Maanjäristysten kerrotaan johtuvan härän liikkumisesta. Se pelkää auringonvaloa, sillä auringonsäteet tappavat sen. Härkää ei kuitenkaan palvota. Viljanhaltiaa kutsutaan *ju urtiksi* 'viljasielu' tai *busj urtiksi* 'peltosielu'. Jos vilja kasvaa huonosti, viljanhaltia on jättänyt pellon ja muuttanut muualle, jolloin se pitää etsiä takaisin. Ainoastaan tällaisessa tapauksessa sille uhrataan. Kuten maanhaltian tapauksessa, myös viljanhaltian nimityksen on pitkälti korvannut *jukjldišin*, jota myös pidetään viljamaan haltiana. Jälkimmäiselle uhrataan maanviljelysjuhlien aikana, joskus myös uhrilehdoissa. . (Holmberg 1914: 177–180; Lintrop 1993: 18.)

Udmurtit palvovat vettä saadakseen sateita, hedelmällisyyden tavoittelussa, kalansaaliin parantamiseksi ja estääkseen veden aiheuttamien tautien syntymistä. Palvoessaan vettä, udmurtit eivät palvo veden haltioita vaan *vu mumja* 'vesiemo, -äiti'. Satunnaisen palvomisen lisäksi vesiemoa palvotaan myös määrääjain, esimerkiksi jäiden lähtiessä. Jos sille ei uhrata jäiden lähtiessä, se tekee tuhoja sadolle aiheuttamalla tulvia ja lähettää myrskyjä. Vedestä saatua ihosairautta kutsutaan *vukutoniksi* 'veden tartunta', jolloin iho muuttuu araksi, kosteaksi ja punaiseksi. Tällöin suoritetaan uhraus niihin vesiin, mistä sairauden arvellaan tarttuneen. Vedelle uhrataan vuohi tai kukko, jos sairaus on johtunut *vuvožosta* 'vihainen vesi'. Jokiemoa voidaan kutsua myös *vu šur matuškaksi*. (Holmberg 1914: 181–184.)

Tuulta *tel* ja härmää *pužmer* palvotaan myös. Tuulelle uhrataan, jotta se ei turmelisi viljaa ja satunnaisesti myrskyjen aikana sen hillitsemiseksi. Joskus sille uhrataan myös karjapihalla, jotta tuuli ei vahingoittaisi karjaa tai repisi karjasuojan kattoa. Tuulessa voi liikkua myös *tel peri* 'tuulipaholainen' tai *tel murt* 'tuuli-ihminen', jotka voivat aiheuttaa erilaisia tauteja. Halvaus tai korvien humina eli *peri šukkem* voi johtua paholaisen kohtaamisesta. Taudin sattuessa tuulenhaltialle on uhrattava sorsa. Härmälle uhrataan, kun kylminä kevätöinä viljamaille muodostuu kuuraa. Sille uhrataan usein vuosittain keväisin pääsiäisen jälkeen. Monissa paikoissa *Inmar* on syrjäyttänyt *pužmerin*. Tuleen suhtaudutaan kunnioittaen, siihen ei saa sylkäistä tai heittää likaisia esineitä. *Tilille* 'tuli' ei toimiteta erityisiä uhrauksia, vaikka sitä palvotaan. Lisäksi tunnetaan hämärän haltia, *akšan* 'hämärä', joka hallitsee aamu- ja iltahämärän aikana. Sillekään ei tehdä uhrauksia, mutta sen hallinnan aikana ei saa meluta tai tehdä askareita. (Holmberg 1914: 186–187.)

Erilaisten henkien vaikutus ulottuu kaikille elämän aloille udmurttien käsityksen mukaan. Etenkin useat taudit ovat niiden aiheuttamia, ja henkien aiheuttamia tauteja nimitetään yhteisesti sanalla *mjž*. Niistä voi selvitä pääasiassa tekemällä veriuhrauksen, joka on toimitettava siellä, missä taudin aiheuttaman hengen uskotaan asuvan. Hengen olinpaikan mukaan taudille voidaan antaa määrittävä nimi, esimerkiksi *kuala mjž*, jos tauti on *kualan* hengen aiheuttama. Paikkoihin sidottujen henkien lisäksi on olemassa henkiolentoja, joita pidetään rauhattomina kuljeksivina ja pahoina, ja myös ne voivat levittää tauteja. Sellaisia ovat *ui vetliš-mjnis* 'yöllä vaeltava', *šiiš-juiš* 'syövä-juova', *kjl* 'tartuntatauti'. *Ui vetliš-mjnis* imee nukkuvan ruumiista verta ja jättää jälkeensä ihoon sinisiä pilkkuja. *Šiiš-juišille* jätetään ruokaa portille, ja sille uhrataan lapsen syntyessä, muuten lapsi voi sairastua sen langettamaan tautiin. *Kjl* on kuumetaudin haltia. Viimeisimmän lisäksi taudin sielullistumia ovat horkan aiheuttaja *kežeg*, sekä isorokkoa aiheuttava *čáča mumj*. *Kežegiä* voi lepytellä uhreilla, mutta sitä voi yrittää karkottaa ampumalla salaa sairaan läheisyydessä tai tekemällä puunukkeja, jotka heitetään metsään, veteen tai kolmen tien risteykseen loitsusanojen saattelemana. Isorokon haltialle *čáča mumille* uhrataan lammas, tai sairaan patjan alle voidaan sitä varten laittaa ohukaisia ja leipää. Pahoja kulkutauteja nimitetään *čeriksi*, joka on myös taudin haltian nimi. Se kulkee kissan tai koiran hahmossa vaivaten sekä ihmisiä että eläimiä, erityisesti hevosia. Vaikeiden tautien aikana on ollut tapana polttaa uhrieläimen mukana sairastuneen hiuksia, jolloin sairas luopuu vanhasta nimestään ja saa *tunolta* 'tietäjä' uuden nimen. (Holmberg 1914: 201–202.)

Luonnonvoimien aiheuttamia sairauksia nimitetään yhteisesti *kutoniksi* 'tartunta'. Siihen liitetään eteen usein tartunnan lähde, esimerkiksi vedestä peräisin olevaa tautia kutsutaan *vu kutoniksi*. On olemassa myös olennoiksi miellettyjä taudinhenkiä, joita on alettu pitää persoonallisina olentoina, mutta ne eivät kuitenkaan ole ihmisenkaltaisia. Tällainen on esimerkiksi *vu vožo*, joka on syntynyt vihaisen vedenhengen kostonhalusta. Tautien lääkitseminen on helppoa, sillä niiden tuntomerkit ovat selkeät, mutta niistä selviytyminen on vaikeampaa. Parantamiseen tarvitaankin usein tietäjien apua, sillä he pystyvät toimimaan välittäjänä eri maailmojen välillä. (Holmberg 1914: 202.)

Tunon 'tietäjä' puoleen käännytään kaikenlaisissa vaikeissa elämäntilanteissa, ei ainoastaan sairastumisen vuoksi. Karjan katoaminen tai varastetun tavaran etsiminen ovat myös syitä kääntyä tietäjän avun luo. Tietäjän tehtävänä on myös uuden uhripapin valinta, mikäli suvusta ei löydy tehtävään jatkajaa. Tietäjäksi ei voi kuka tahansa ryhtyä, vaan taipumus siihen

periytyy suvussa tietäjänarvon mukana. *Pel'l'askiis* 'puhaltaja' on tietäjän kaltainen toimija, jotka voivat auttaa tautien ja erilaisten vastoinkäymisten sattuessa. Kansanlääkintä on heidän tavallisin apukeinonsa loitsujen ohella. Yleisimmin *pel'l'askiis* parantaa vain ulkoisia vammoja, mutta henkien lähettämiä tauteja hän ei pysty parantamaan, koska hän ei ole yhteydessä henkimaailman kanssa. Nimitys johtuu siitä, että hänen ajatellaan puhaltavan loitsun sairaan ruumiiseen. *Tuno* pystyy kaikkeen, mitä *pel'l'askiis* pystyy tekemään. Molemmat edellä mainituista voivat halutessaan käyttää taitojaan ihmisten vahingoittamiseen. On kuitenkin henkilöitä, jotka käyttävät taitojansa ainoastaan pahaan. Tällainen ihminen on nimeltään *vedin* tai *vedin murt*, ja ne liikkuvat pääasiassa pääsiäisen aikana. Joskus muulloin he voivat kulkea myös kissan tai koiran hahmossa eri kylissä pahanteossa. (Holmberg 1914: 204–208.)

4 Sanasto

Tässä luvussa käsittelen sanastoa ja sen alkuperää eri kategorioihin jaetuissa osissa. Ensimmäinen osa keskittyy vainajain palvontaan ja heistä käytettyihin nimityksiin ja käsityksiin. Toinen osa keskittyy puolestaan jumal- ja sieluolentoihin sekä haltioihin. Monet haltioiden nimistä muodostuvat yhdyssanoista, esimerkiksi *korkamurt*. Mikäli alkuperäinen nimitys on yhdyssana, käsittelen sen osat erikseen. Sanat ovat perusmuodossa, ellei toisin mainita.

4.1 Vainajainpalvonta

adžon 'näkeminen'

< Suomalais-permiläiseen kantakieleen se on rekonstruoitu **ańćz-* 'nähdä'. Sana muodostuu verbistä *adžinj* 'nähdä', josta vartaloon *adž-* liitetään deverbaalinen johdin *-on*. Esiintyy sanassa *kuradžon* 'kärsimys; pahan näkeminen'. (Rédei 1988b: 607.)

badžim 'iso, suuri'

< muinaisiranilainen laina sanasta **bazu-*, joka on sama kuin muinaisintian *bahúh* 'paljon, suuri'. Muinaisosseetista on voitu lainata kantapermiin tai -udmurttiin **bazz'yn*, joka on kehittynyt kantapermin aikana muotoon **bad'žin*. Osseetissa sana voidaan muodostaa yhdistämällä *bæz-* 'paksu' ja adjektiivisuffiksi *-gyn/-gin*, jolloin saadaan *bæzgyń/ bæzgin* 'paksu, tiukka'. Sanaa käytetään viittaamaan suuriin asioihin, kuten tehtäessä ero ison ja pienen *kualan* välillä. (Alatyrev 1988: 139; Joki 1973: 255.)

bubjli 'perhonen'

< yhteispermiläinen, permiläisessä kantakielessä **bobrl*, deskriptiivinen sana. Holmberg (1914: 16) esittää sanan muodossa *bugl'i*, joka on murteinen muoto. Sanalla viitataan sieluun, joka voi kulkea perhosen muodossa, joilloin sen nimi on *urt bubjli*. (Alatyrev 1988: 196; Lytkin 1970: 40).

duńne 'maailma'

< tataarilainen laina *dönjä* 'maailma' < persialainen *dunyā* < arabian kieli. Kazanin ja Ufan murteissa *dunja*, kuten Holmberg (1914: 18) esittää. Sanaa käytetään viittaamaan paitsi maailmaan itsessään, myös tuonpuoleiseen sanaliitossa *so (pal) duńne* 'sen (puoleinen) maailma'. (Csúcs 1990: 163; Tarakanov 1982: 58.)

žazi 'hylly'

< saattaa olla uralilaista alkuperää, permiläisessä kantakielessä *žazr 'hylly'. Suomalais-ugrilaisessa kantakielessä *črčz 'keinotekoinen reunus'. Sana löytyy myös selkupista. Sanaa käytetään viittaamaan uhrihyllyyn. (Lytkin 1970: 88.)

gu 'kuoppa, hauta'

< yhteispermiläinen, permiläisessä kantakielessä *gu tai *gṛ 'kuoppa' (Lytkin 1970, 81). Sanalla viitataan konkreettiseen hautakuoppaan.

gurt 'kylä'

< kantairanista tai arjalaisesta kielestä lainattu *gerda, joka on lainautunut kantapermiläisen kielen aikana. Kantapermiläiseksi muodoksi on rekonstruoitu *gort. Sanaa käytetään määrittävänä osana viittaamassa kylään sijoittuvaan asiaan tai henkilöön, kuten *gurt pop* 'kyläpappi' tapauksessa. (Joki 1973: 262–263.)

in(tj) 'paikka'

< suomalais-ugrilainen *ṛnz 'paikka' (Rédei 1988a: 592). Sana viittaa erilaisiin paikkoihin ja esiintyy usein sanaliitossa merkitsemässä paikkaa, esimerkiksi *kuradžon intj* 'katkera paikka; pahan näkemisen paikka'

jugit 'valoisa'

< yhteispermiläinen, permiläisessä kantakielessä *jug- 'valaista' (Lytkin 1970: 334). Osana sanaliittoa *duńne jugit* 'valoisa elämä; valoisa maailma'.

keremet 'pyhä paikka; paha henki'

< volganbolgaari (Tarakanov 1982: 69; Wichmann 1903: 72). Viittaa palvontapaikkoihin kuten *kualaan* ja *ludiin*.

kuala, kua 'palvontapaikka'

< suomalais-ugrilainen **kota* sm. *kota*, joka voi palautua joko indoeurooppalaiseen tai uralilaiseen kantakieleen (Rédei 1986: 44). Vain ainekset *ka* ja *ko* ovat palautettavissa suomalais-ugrilaiseen kantakieleen, näistä aineksista on yhdistämällä saatu eri merkityksiä. Kazanin murteessa *kwala* tarkoittaa udmurttilaista kesäkotaa. Sana viittaa udmurttien palvontarakennukseen. (Joki 1973: 272; Rédei 1988a: 190.)

kujan 'heittopaikka'

< suomalais-ugrilainen **kaja-*, Sarapulin ja Glazovin murteissa *kujal-* (Rédei 1988a: 116). Sana *kujan* on teonnimi verbistä *kujanj* 'heittää, viskata'. Se muodostuu vartalosta *kuja-*, johon liitetään deverbaalinen nominijohdin *-n*, joka ilmaisee verbin toimintaa. Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203.) Sana viittaa paikkaan, johon viedään kuolleille lepyttelyuhrauksia ja toisaalta se on kaiken kuolleiden kanssa kosketuksissa olleen tavaran poisheittopaikka.

kulem 'kuollut'

< uralilainen **kola-*, sm. *kuole-* (Rédei 1988a: 173). Sana muodostuu verbin *kuljnj* 'kuolla' vartalosta *kul-*, johon liitetään menneen ajan partisiippi *-em* (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 227). Sanalla viitataan vainajiin, kuten sanaliitossa *kulem murt mjž* 'kuolleen ihmisen aiheuttama tauti'.

kumjška 'kotitekoinen viina'

< tuntematon alkuperä. Mainitaan uhrattavista asioista puhuttaessa.

kur 'paha, vihainen'

< tataarilainen laina *χur* 'häpeällinen, halveksittava' (Csúcs 1990: 229). Esiintyy sanassa *kuradžon* 'kärsimys; pahan näkeminen'.

kuriškon 'palvonta', *kuriškiš* 'uhripappi'

< tuntematon alkuperä. Sanat muodostuvat verbistä *kuriškinj* 'palvoa', josta saadaan vartalo *kurišk-*. Sanassa *kuriškon* on deverbaalinen nominijohdin *-on*, joka viittaa verbin toimintaan. Sanassa *kuriškiš* on preesenspartisiippi *-iš*, joka viittaa tekijään. Sanat esiintyvät puhuttaessa palvontapaikoista ja niissä toimimisesta. (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203, 240–241.)

kjr 'lehmuksen kaarnan alaosa, niini'

< suomalais-ugrilainen **kere* 'kuori' sm. *keri*, Ufan murteessa *kjr*, Sarapuln murteessa *kur* (Rédei 1988a: 148–149). Yleiskielessä lehmuksen kuorta kutsutaan *kuriksi*. Saman puun kuorta kutsutaan myös nimellä *nin* 'niini' < suomalais-permiläinen **nine* 'kuori, tuomenkuori'. Sana esiintyy yhdyssanassa *kjrkujan* 'niinenkuoren heittopaikka'. Holmberg (1914: 25) puhuu niinenkuoren heittopaikasta nimellä *kjrkujan*, vaikka udmurtissa on oma sana nimenomaan niinelle. Hänen käyttämänsä sana siis viittaa ensisijaisesti puun kuoreen. (Maksimov ym. 2008: 238; Rédei 1988b: 707.)

lud 'pyhä lehto; niitty'

< yhteispermiläinen **lud* 'niitty, laidun'. Saattaa olla uralilaista alkuperää, suomalais-ugrilaisessa kantakielessä **lante-*. Sana löytyy samojedikielistä myös. (Lytkin 1970: 163.) Sanaa käytetään uhrilehdoista, mutta myös viittaamassa niittyyn yhdyssanassa *ludmurt* 'niittiyhminen; niityn haltia'.

lul 'henki, sielu'

< suomalais-ugrilainen **lewlɜ*, sm. *lölyly* (Rédei 1988a: 247). Sana viittaa sieluun, jonka poistuessa ruumiista, ihminen kuolee.

lj 'luu'

< uralilainen **luwe*, sm. *luu* (Rédei 1988a: 254). Esiintyy yhdyssanassa *ljkujan* 'luidenheittopaikka'.

l'ipet 'katto, peite'

< suomalais-ugrilaisen kantakielen **läppə* 'kansi, katto' (Rédei 1988a: 241). Sana esiintyy puhuttaessa hautojen päälle laitettavista suojakatoista. Sana muodostuu verbistä *l'ipinj* 'kattaa, laittaa katto', jonka vartaloon *l'ip-* liitetään johdin *-et*, joka ilmaisee verbin tekemisen tuloksen (Bartens 2000: 127).

mitčon 'ojentaminen'

< yhteispermiläinen **mič-*'. Sana muodostuu verbistä *mjtčijnj* 'venyttää, ojentaa', jonka vartaloon *mitč-* liitetään deverbaalinen nominijohdin *-on*. (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203; Lytkin 1970: 184.) Sanaa käytetään uhrihyllylle uhrattavan asian ojentamisesta.

mudor 'suvun onnen suojeleja'

< tuntematon alkuperä.

paś 'reikä'

< uralilainen **paśz* (*paśkz*) 'reikä' (Rédei 1988a: 357). Esiintyy sanaliitossa *urt vetlon paś* 'sielun kulkureikä'.

piči 'pieni'

< tuntematon alkuperä.

pop 'pappi'

< venäläinen laina *pop* (Csúcs 1971: 83).

poton 'lähtö'

< tuntematon alkuperä. Sana muodostuu verbistä *potijnj* 'lähteä', joka vartaloon *pot-* liitetään deverbaalinen nominijohdin *-on*. Sana esiintyy sanaliitossa *lul poton* 'sielun lähtö, hengenlähtö'. (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203.)

pul '(uhri)lauta'

< suomalais-ugrilainen **pälz* 'lauta' (Rédei 1988a: 364). Esiintyy sanaliitossa *vjle mitčon pul* 'ylle ojentamislauta, uhrilauta'.

šai 'sukukalmisto'

< yhteispermiläinen **šoj* 'ruumis', suomalais-ugrilaisessa kantakielessä **šɣja-*. (Lytkin 1970: 321.)

so 'se'

< suomalais-ugrilainen **sɣ* 'se', sm. *hän*. Sana on kiinteä osa tuonpuoleisen käsitettä, jota kutsutaan nimellä *so (pal) duhne* 'se(n) (puolinen) maailma'. (Rédei 1988a: 453).

šud 'onni'

< kantapermissä ollut **šud*, joka puolestaan on kantakieleen lainattu keski-iranista, esimerkiksi nykypersian **šād* 'iloinen'. Esiintyy sanassa *voršud* 'onnen kasvattaja, uhrivakka'. Joissakin murteissa *voršudia* voidaan kutsua nimellä *šud vordis* 'onnen kasvattaja/hoitaja/suojelija'. (Holmberg 1914: 64; Joki 1973: 320–321; Šutova 2014: 277.)

tero 'uhripappi, johtaja'

< tataarilainen laina *türä* 'johtaja', muinaisturkissa **törē* (Csúcs 1990: 286; Tarakanov 1982: 63).

ui 'yö'

< suomalais-ugrilainen **eje* (*üje*), sm. *yö* (Rédei 1988a: 72).

urt 'haamu'

< saattaa olla peräisin suomalais-ugrilaisesta kantakielestä, jossa sen muoto on **orte*. Sanalla on muissakin suomalais-ugrilaisissa kielissä vastaavuuksia, kuten marissa, hantissa ja mansissa. Yhteispermiläinen **ōrt* tai **ort* 'haamu'. (Lytkin 1970: 208.) Viittaa sieluun, joka voi kulkea vapaasti ruumiin ulkopuolella.

ut 'is' 'vartija'

< kaksi mahdollista etymologiaa. Ensimmäinen on suomalais-ugrilaisen kantakielen **att3-* 'katsoa, katsella'. Kantapermin vaikutuksesta udmurtin *t* on palataalistunut. Toinen vaihtoehto on suomalais-ugrilaisen kantakielen **wänt3-* 'katsoa, katsella'. On mahdollista, että jälkimmäisen merkitys on kehittynyt 'katsella' > 'vartioida'. Sana muodostuu verbistä *ut'inj* 'vartioida', jonka vartaloon *ut* - liitetään preesenspartisiippi *-is*, joka merkitsee

aktiivista, päättymätöntä tekemistä. (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 240–241; Rédei 1988a: 20, 564–565.)

utćan 'etsintä'

< tuntematon alkuperä. Sana muodostuu verbistä *utćanj* 'etsiä', jonka vartaloon *utća-* liitetään deverbaalinen nominijohdin *-n* (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203).

vetlon 'kulkeminen', *vetliš* 'kulkija'

< yhteispermiläinen **vętl-*. Sanat muodostuvat verbistä *vetlinj* 'kulkea, kävellä', josta saadaan vartalo *vetl-*. Sanassa *vetlon* on deverbaalinen nominijohdin *-on*. Sanassa *vetliš* on preesenspartisiippi *-is*. (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203, 240–241; Lytkin 1970: 54.)

veśas 'uhripappi', *veśaskon* 'rukoilu'

< tuntematon alkuperä. Sana *veśas* muodostuu vastalosta *veśa-*, johon liitetään preesenspartisiippi *-s*. Sana *veśaskon* muodostuu verbistä *veśaskijnj* 'rukoilla', jonka vartaloon *veśask-* liitetään deverbaalinen nominijohdin *-on*. (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 202–203, 240–241.)

vordinj 'kasvattaa, hoitaa'

< arjalaisesta tai iranilaisesta kantakielestä **vard-*. Verbin vartalo *vor* 'kasvattaa, hoitaa' esiintyy sanassa *voršud* 'onnen kasvattaja, uhriakka'. Joissakin murteissa *voršudia* voidaan kutsua nimellä *šud vordis* 'onnen kasvattaja/hoitaja/suojelija'. Sanassa *vordis* on preesenspartisiippi *-is*. (Holmberg 1914: 64; Joki 1973: 348; Rédei 1986: 80; Šutova 2014: 277.)

vile 'ylle'

< suomalais-ugrilainen, mahdollisesti uralilainen **wilä* (*wülä*) 'ylä, yllä'. Sanan perusmuoto on *vjl* 'ylä', siihen on liitetty illatiivin päätte *-e*. (Rédei 1988a: 573–574).

4.2 Jumalat, haltiat ja sieluolennot

al'ak 'Inmarille tiedottava jumala'

< turkkilainen laina 'paha jumala, joka herjaa ja tiedottaa' (Alatyrev 1988: 87).

albastj 'paha henki'

< tataarilainen laina *albasti* 'paha henki' < muinaisturkissa *āl* 'punainen', johon lisätty *basti* 'on painanut' (Csúcs 1990: 100; Tarakanov 1982: 69).

akšan 'hämärä'

< tataarilainen laina *axšam namazi* 'iltarukous' < muinaisturkissa *aχšam* (Csúcs 1990: 99).

aktaš 'paha henki, joka vaeltaa auringonlaskun jälkeen'

< tataarilainen laina *ak taš* 'kivimurska' < *ak* 'valkoinen' + *taš* 'kivi', muinaisturkissa *tāš*. Esiintyy vain kapea-alaisesti eteläisellä puhuma-alueella. (Csúcs 1990: 99; Tarakanov 1982: 69.)

asaba 'isäntä'

< tataarilainen laina *asaba* 'perillinen, kylän arvostetuin mies' < persialainen *sāhib*, monikossa *ashāb*. Esiintyy vain kapea-alaisesti eteläisellä puhuma-alueella. (Csúcs 1990: 110; Tarakanov 198: 65.)

busj 'pelto'

< tšuvassilainen laina *puzj* 'pelto' (Wichmann 1903: 50). Esiintyy sanaliitossa *busj urt* 'viljasielu, viljan haltia'.

čer 'sairaus, tartunta, kulkutauti'

< tataarilainen laina *čir* 'sairaus' < muinaisturkissa *čer* (Csúcs 1990: 143, Tarakanov 1982, 69). Sanaa käytetään kulkutautien haltiasta.

čáča 'isorokko'

< tataarilainen laina *čáča* 'isorokko' (Tarakanov 1982: 69). Sana esiintyy yhdyssanassa *čáčamurt* 'metsäihminen' viitaten metsänhaltiaan.

čáša 'metsä'

< venäläinen laina *tšaša* 'metsä' (Csúcs 1971: 26). Käytetään nimityksenä isorokon haltiasta *čáša mumj* 'metsäemo'.

žec' 'hyvä'

< suomalais-permiläisessä kantakielessä **reć(k)ʒ* 'hyvä' (Rédei 1988b: 744). Esiintyy sanaliitossa *žec' sulton* 'hyvä sulton', jolla viitataan uhrauspaikan haltiaan.

djr 'aika'

< kantapermin **dur/*dūr/*dēr*, joka voi olla peräisin joko nykypersian *dēr* 'pitkä, pitkäkestoinen, myöhään' tai *dūr* 'kaukainen, etäinen', joka on peräisin indogermaanisesta **deu(ā)-* 'eteenpäin liikkuminen tilassa ja ajassa' (Joki 1973: 257). Esiintyy sanaliitossa *vožo djr* 'vihainen aika'.

gid 'karjapiha'

< suomalais-permiläisessä kantakielessä **kentä*, sm. *kenttä* (Rédei 1988b: 658). Esiintyy määrittävänä osana yhdyssanoissa, jotka viittaavat haltian hallinta-alueeseen, kuten *gidmurt* 'karjapihahminen, karjapihan haltia'.

gondjr 'karhu'

< komilainen laina *gundjr* 'hirviö', sana on lainattu udmurttiin ennen komissa tapahtunutta *q > u* ääntenmuutosta. Ensisijainen merkitys komissa on ollut 'hiipiä, madella', ja tästä onkin päätelty, että sanalla voi olla yhteys suomen *kontioon*, joka olisi johdettu verbistä *kontia* 'kömpiä, ryömiä, köntystää', nykykielessä *kontata*. (Itkonen 1992: 426; Lytkin 1970: 82–83.)

gudjri 'ukkonen'

< komissa sana ukkoselle on *gjm*, jonka Lytkin (1970: 84) esittää olevan onomatopoeettinen. Tämän perusteella pidän mahdollisena, että myös udmurtin sana ukkoselle voi olla onomatopoeettinen ja/tai deskriptiivinen.

in 'taivas, ilma'

< suomalais-ugrilaisen kantakielen **ilma*, sm. *ilma* (Rédei 1988a: 81–82). Sana esiintyy osana taivaanjumalan *inmar* nimeä ja saattaa olla yhdistynyt maanviljelyksen jumalan *kjldjśin* nimeenkin (Rédei 1988b: 624–625).

inmar 'taivaanjumala'

< suomalais-ugrilainen **ilma*, sm. *ilma*, *Ilmarinen*, johdettu ilmaa tarkoittavasta sanasta (Rédei 1988a: 82). Mahdollisesti itämerensuomalainen laina, jota vastaa suomen *Ilmari(nen)* (Saarikivi 2018: 329–330).

ju 'vilja'

< varhaisen kanta-arjalaisen kielen **jēua~* tai varhaiskantairanilainen **yeva~*, lainattu suomalais-permiläiseen kantakieleen **jewā* 'vilja', joka on suomalais-volgalaisessa kantakielessä ollut **jüwä*, sm. *jyvä*. Kazanin murteessa *d'u*, kuten Holmberg (1914: 180) asiasta kertoo. Esiintyy viljanhaltian nimessä *jukjldjśin* 'viljaa muodostava taivas; viljanhaltia'. (Rédei 1988b: 633.)

juiś 'juova'

< suomalais-ugrilainen **jure-* (*juke-*), sm. *juo-* (Rédei 1988a: 103). Sana muodostuu verbistä *jujnj* 'juoda', jonka vartaloon *ju-* liitetään preesenspartisiippi *iś*, joka merkitsee aktiivista päättymätöntä tekemistä. Sana esiintyy pahan henkiolennon *śiis-juiś* 'syövä-juova' yhteydessä.

kaba 'paha jumala, joka tiedottaa Inmarille ihmisten teoista; kohtalo'

< tšuvassilainen laina *кѣбѣ* 'kohtalo, kohtalon enkeli', joka puolestaan on lainattu arabiasta *kāba*. Marissa *каба* 'taivas; jumaluus'. (Räsänen 1920: 73.) Sana on osa sanaliittoa *kaba inmar* 'kohtalon jumala'.

kežeg 'kuumetauti'

< suomalais-permiläisessä kantakielessä **kāce* 'vilustua' (Rédei 1988b: 648). Nimitystä käytetään taudinhaltiasta, joka aiheuttaa kuumetta.

korka 'talo'

< suomalais-ugrilainen **kota*, josta ainekset *ka* ja *ko*, sm. *kota*, voi palautua joko indoeurooppalaiseen tai uralilaiseen kantakieleen (Rédei 1986: 44). Sarapulín murteessa *ka*:sta on tehty yhdyssana *korka*, jonka ensimmäinen osa *kor* tarkoittaa palkkia. Glazovin murteessa esiintyy myös sana *korka*. Kazanin murteessa **kota*-sanasta on muodostunut myös *kuala*. (Rédei 1988a: 190.) Sana esiintyy määrittävänä osana yhdyssanassa *korkamurt* ja *korka kužo*, jotka viittaavat kodinhaltiaan.

kuton 'tartunta'

< mahdollisesti uralilainen **katt3-* 'tunkeutua'. Sana muodostuu verbistä *kutijni* 'tarttua', jonka vartaloon on liitetty deverbaalinen nominijohdin *-on*, joka ilmaisee verbin toimintaa sekä sen tulosta. Sanaa *kuton* käytetään erilaisista luonnonvoimista johtuvien sairauksien yhteydessä, esimerkiksi *šundi mumj kuton* 'aurinkoemon kosketus'. (Hännikäinen – Kel'makov 2008: 202–203; Rédei 1988a: 130).

kužo 'haltia, isäntä'

< volganbolgaarin aikainen laina. Esiintyy useissa haltioihin viittaavissa sanoissa yhdyssanan perusosana, määriteosana toimivat paikkaan tai elementtiin viittavat sanat, kuten *vukužo* 'vedenhaltia'. (Lintrop 1993: 9; Tarakanov 1982: 65; Wichmann 1903: 86.)

ke(l'i) 'kivi'

< suomalais-ugrilaisen kantakielen **kiwe*, sm. *kivi*. Ainoastaan sanan alkuosa *ke* on palautettavissa suomalais-ugrilaiseen kantakieleen. Sana esiintyy sanaliitossa *in kel'i* 'ukonvaaja'. (Rédei 1988a: 163.)

kijl' 'tartuntatauti, taudinhenki'

< suomalais-ugrilainen **kolja* 'paha henki', sm. *kolja*, *koljo* 'hirviö' (Rédei 1988a: 173). Taudinhaltian nimi.

kildjšin 'maanviljelyksen jumala'

< *in* tarkoittaa taivasta ja on saattanut yhdistyä verbin *kildjini* 'syntyä, muodostua' kanssa. Verbin alkuperä on tuntematon. (Rédei 1988b: 624–625.)

kjšno 'vaimo'

< mahdollisesti muodostettu verbin *kjšini* 'peittää', mistä on johtamalla muodostettu **kjšon* 'peittäminen' ja **kjšono* 'päällystetty'. Verbi on yhteispermiläinen **kuš* tai **kič* 'peittää'. Ääntenmuutosten ansiosta -o on voinut siirtyä sanan sisällä ja muodostaa sanan *kjšno*, johon voi liittää sanan *murt* 'ihminen' tarkentavaksi osaksi. Alkuperä viittaa udmurtilaisnaisten käyttämään hääpäähineeseen, johon kuuluu kangas, jolla kasvot peitetään. (Lytkin 1970: 155; Napol'skih 2002: 176–180.)

matuška 'emo, äiti'

< venäläinen laina sanasta *mat* 'äiti; papinrouva', sanassa on venäjän kielelle tyypillinen deminutiivijohdin -*ška* (Kuusinen – Ollikainen 1963: 354).

mumj 'emo, äiti'

< todennäköinen venäläinen laina sanasta *mama* 'äiti'.

mu, mužem 'maa'

< uralilainen **mare*, sm. *maa*, *mužem* lienee samaa alkuperää, mutta z:n alkuperä sanassa on tuntematon (Rédei 1988a: 263). Lyhyttä muotoa *mu* käytetään usein yhdyssanoissa määräiteosana, esimerkiksi *mukjldjšin*. Pidempää *mužemia* taas käytetään itsenäisemmin, esimerkiksi sanaliitossa *mužem ut'is oš* 'maata vartioiva härkä'.

munčo 'sauna'

< tšuvassilainen laina *munž'a*, *mol'ča* 'sauna' (Tarakanov 1982: 52; Wichmann 1903: 88). Esiintyy määräiteosana haltioiden nimissä, merkitsemässä haltian vaikutuspiiriin kuuluvaa aluetta.

murt 'ihminen'

< suomalais-permiläisessä kantakielessä **mertä* 'ihminen, mies' < kantaauralin **mrtá-* tai **mérta-*: avestan *marəta-* 'ihminen, kuolevainen', keskipersiassa ja persiassa *mard* 'mies'. *Murt* toimii useissa haltian nimissä yhdyssanan loppuosana, merkitsemässä haltiaa. Yhdyssanan määräiteosa kertoo, minkä paikan tai asian haltia on kyseessä, esimerkiksi *korkamurt* on kodinhaltia ja *gidmurt* on karjapihan haltia. (Rédei 1988b: 702).

mjnis 'menevä'

< uralilainen **mene-*, sm. *mene-*. Sana muodostuu verbistä *mjinjini* 'mennä', jonka vartalo on *mjn-* ja partisiippista *-is*, joka ilmaisee aktiivista päättymätöntä tekemistä.

(Hännikäinen – Kel'makov 2008: 240–241; Rédei 1988a: 272). Esiintyy pahan henkiolennon nimessä *ui vetlis-mjnis* 'yöllä kulkeva-menevä, yöllä vaeltava henki'

mjž 'hengen aiheuttama tauti'

< suomalais-ugrilainen **mučz* 'tauti' (Rédei 1988a: 283). Sanaa käytetään yleisesti luonnonhaltioiden tai kuolleiden aiheuttamista taudeista, esimerkiksi *kulem murt mjž* tarkoittaa kuolleen ihmisen aiheuttamaa tautia. Ainoastaan tietäjä voi parantaa *mjž*-sairauksia.

njl 'tytär, tyttö'

< uralilainen **nejde* 'tyttö', sm. *neiti* (Rédei 1988a: 302). Vedenhaltian tytärtä kutsutaan nimellä *vumurt njl* 'vesi-ihmisen tytär'.

ñules 'metsä'

< uralilaisen kantakielen **ñulkz* 'hopeakuusi, jalokuusi'. Udmurtin *ñules* 'metsä (< hopeakuusimetsä)' on johdettu sanasta *ñil* < **ñulz*. Sana esiintyy paikkaa määrittävänä osana yhdyssanassa *ñulesmurt*, joka tarkoittaa metsänhaltiaa. (Rédei 1988a: 327.)

obiñ 'riihi'

< venäläinen laina *ovin* (Csúcs 1971: 70). Sana on määriteosa riiehenhaltian *obiñmurt* nimessä.

oš 'härkä'

< suomalais-permiläisessä kantakielessä **uškz* 'härkä' < kanta-arjalaiskieleen tai kantairanilaiskieleen avestan kautta **uχšan* 'sonni' tullut, muinaisintian **ukšan-* 'sonni' tai < tokaarin **okso* 'härkä' (Rédei 1988b: 806). Sana esiintyy sanaliitossa *mužem ut'is oš* 'maata vartioiva härkä'.

pales, pal 'puoli'

< mahdollisesti uralilainen **pälä* 'puoli', sm. *pieli* (Rédei 1988a: 362). Osana sanaliitossa *so pal duñhe* 'sen puolinen maailma; tuonpuoleinen' ja yhdyssanassa *palesmurt* 'puoli-ihminen; paha metsänhaltia'

pel'l'askiš 'kansanparantaja; puhaltaja'

< yhteispermiläinen **pel'*- 'puhaltaa'. Sana muodostuu verbistä *pel'l'anj* 'puhaltaa', jonka vartaloon liitetään preesenspartisiipin päätte *-iš*. (Hännikäinen – Kel'makov 2008: 240–241; Lytkin 1970: 228.)

peri 'paholainen, paha henki'

< tataarilainen laina *päri* 'pirullinen voima, paholainen', *pärej* 'demoni' < persialainen *parī* (Csúcs 1990: 249; Lintrop 1993: 10; Tarakanov 1982: 69). Sana esiintyy sekä itsenäisenä viittaamassa paholaiseen tai yhdyssanan perusosana, viitaten silloin joihinkin haltioihin, esimerkiksi *vuperi* 'vesipaholainen'.

pužmer 'kuura'

< suomalais-ugrilainen **pičz* (*pečz*) 'kuura' (Rédei 1988a: 377). Nimitystä käytetään luonnonhaltiasta, joka hallitsee kuuraa.

pjdo 'jalkainen'

< kantapermin **pɔd*, joka on lainattu iranista, esimerkiksi arjalainen **pad*. Sana *pjdo* esiintyy metsänhaltioiden nimissä sanan *skalpjdomurt* 'lehmänjalkainen ihminen' yhteydessä. Sanassa *pjdo* 'jalkainen' on adjektiivijohdin *-o*, joka ilmaisee kantasanan *pjd* 'jalka' ominaisuuden olemassaoloa tai sen omistamista. (Hännikäinen – Kel'makov 2008: 127; Joki 1973: 303.)

skal 'lehmä'

< suomalais-permiläinen **uskalz* 'lehmä' (Rédei 1988b: 805). Sana esiintyy yhdyssanan osana ja sanaliitossa *skalpjdo murt* 'lehmäjalkainen ihminen' tarkoittaen paha metsänhaltiaa.

šiiś 'syövä'

< suomalais-ugrilainen **sewe-* (*seve-*) 'syödä', sm. *syö-*. Sana *šiiś* 'syövä' tulee verbistä *šijñj* 'syödä', jonka vartaloon *ši-* 'syö-' on liitetty partisiipin päätte *-iś*, joka ilmaisee aktiivista päättymätöntä tekemistä. Sana on osana yhdyssanaa *šiiś-juiś* 'syövä-juova', joka viittaa pahaan, vertaimevään henkiolentoon. (Hännikäinen – Kel'makov 2008: 240–241; Rédei 1988a: 440.)

šaitan 'paholainen, piru'

< tataarilainen laina *šajtan* < persia < arabia *šayṭān* (Csúcs 1990: 267; Lintrop 1993: 10; Tarakanov 1982: 69). Sanalla viitataan useimmiten paholaiseen, mutta joskus myös palvontapaikkojen haltioihin.

šukkem 'lyömä'

< yhteispermiläinen **čuk-* 'lyödä'. Sana saattaa olla jo uralilaista alkuperää, suomalais-ugrilaisessa kantakielessä **črkkz-* 'lyödä'. Sana *šukkem* 'lyömä' tulee verbistä *šukkñj* 'lyödä', jonka vartaloon liitetään partisiipin päätte *-em*, joka ilmaisee päättynyttä tekemistä. (Hänninen – Kel'makov 2008: 227; Lytkin 1970: 291.) Sana on osana sanaliittoa *peri šukkem* 'halvaus, korvien humina; paholaisen lyömä'.

sulton 'ludin haltia'

< turkkilainen laina (Holmberg 1964: 151). Sanaa käytetään joskus viitatessa uhripaikassa palvottuun haltiaan, jolloin sana esiintyy sanaliitossa *žéč sulton* 'hyvä sulton'.

šundj 'aurinko'

< suomalais-permiläinen **šonz* 'lämpö, lämmin', mahdollisesti sm. *huone* (Rédei 1988b: 787). Permiläiseen kantakieleen sana on voitu lainata keski-iranista, esimerkiksi wakhin *šundr* (Joki 1973: 321). Sanalla viitataan aurinkoon sekä taivaankappaleena että haltiana.

šur 'joki'

< suomalais-ugrilainen **šerz* 'virta' (Rédei 1988a: 499). Sana esiintyy haltiaa merkitsevässä sanaliitossa *vu šur matuška* 'vesi-joki emo, jokiveden haltia'.

šurali 'paha henki, pöllö'

< tataarilainen laina *šüräle* 'hiisi, metsänhenki' (Csúcs, 1990: 274; Holmberg 1933: 266).

Sanaa käytetään pahasta metsänhaltiasta.

tuno 'tietäjä, ennustaja'

< mahdollisesti uralilainen **tuna-* 'oppia, tottua'. Yhteispermiläinen **tun-*, sm. *tottua*.

Sana tulee verbistä *tunanj* 'taikoa, ennustaa', jonka vartaloon *tun* lisätään adjektiivijohdin *-o*. (Lytkin 1970: 286; Kel'makov – Hännikäinen 2008: 127; Maksimov ym. 2008: 491; Rédei 1988a: 537.)

tjł 'tuli'

< uralilainen **tule*, sm. *tuli* (Rédei 1988a: 535). Sanaa käytetään tulen haltiasta.

təl 'tuuli'

< suomalais-permiläinen **tule*, sm. *tuuli* (Rédei 1988b: 800). Sanaa käytetään tuulen haltiasta, joskus se voi esiintyä yhdyssanassa *təlperi* 'tuulipiru, tuulenhaltia'.

ubir 'paha henki, vampyyri, ihmissyöjä, velhon sielu'

< tataarilainen tai volganbolgaarien aikainen laina *ubir* 'ihmissusi, vampyyri, ahmatti' < muinaisturkin *ōr* 'ryystää', johon on lisätty deverbaalinen nominisuffiksi *ur*. (Csúcs 1990: 296; Lintrop 1993: 10; Tarakanov 1982: 69.) Sanalla viitataan ensisijaisesti velhoon, joskus kuolleeseen velhoon, joka mielletään pahaksi henkiolennoksi.

ul 'ala'

< uralilaisen kantakielen **ala*, sm. *ala*. Vastaavanlaisia sanoja esiintyy samassa merkityksessä jukagiirissa *-al* ja muinaisturkissa **al*. (Rédei 1988a: 6.) Esiintyy sanassa sanassa *vjžul* 'lattian alla, lattianalainen'.

vedin 'noita'

< venäläinen laina *vedin* (Csúcs 1971: 105).

vožo 'vihainen; vihreä'

< suomalais-permiläinen **viša-*, sm. *viha*. Sana on lainattu muinaisiranista tai arjalaisesta kielestä **viša-* 'myrkyttää'. (Joki 1973: 346; Rédei 1988b: 823.) Sanan perusmuoto on *vož* 'viha; vihreä', johon liitetään adjektiivinjohdin *-o*, joka merkitsee kantasanan ominaisuutta (Kel'makov – Hännikäinen 2008: 127). Sanalla viitataan vihaiseen aikaan, *vožo dir*, jolloin vedenhaltiat liikkuvat.

vu 'vesi'

< uralilainen **wete*, sm. *vesi* (Rédei 1988a: 570). Sana on voitu lainata uralilaiseen kantakieleen indoeurooppalaisesta **wed-* : **wod-*: **ud-* 'vesi' (Rédei 1986: 43; Joki 1973: 344). Sana esiintyy yhdyssanoissa määriteosana viitaten veteen, esimerkiksi *vumurt* 'vesi-ihminen, vedenhaltia'.

vuž 'vanha'

< suomalais-permiläinen **wanša*, sm. *vanha* (Rédei 1988b: 813). Yhdyssanassa *vužmurt* 'vanha ihminen, kodinhaltia' sana toimii määritteenä.

vjž 'lattia'

< suomalais-ugrilaisen kantakielen **wanča-* 'ylittää' (Rédei 1988a: 557). Esiintyy sanassa *vjžul* 'lattian alla, lattianalainen'.

5 Sanaston alkuperä

Udmurttien uskomuksissa huomaa selvän alueellisen eron ja eri kansojen vaikutuksen näillä seuduilla. Pohjoisudmurteilla on yhteneviä käsityksiä venäläisten uskomusten kanssa, kun taas eteläisillä udmurteilla on vastaavanlaisia yhteneväisyyksiä tataarilaisten uskomusten kanssa. Holmbergin (1914: 157) mukaan udmurttien ihmisenkaltaiset haltiat vaikuttavat pitkälti tulleen vieraiden ja myöhäisempien kulttuurien mukana. Monet kodin- ja luonnonhaltioita koskevat kuvaukset muistuttavat venäläisiä vastaavia, ja esimerkiksi *lud murt* selkeästi muistuttaa venäläistä *polevik*-henkeä. Niille tehtävissä uhrauksissakaan ei ole juurikaan eroja. Tavoissa on huomioitava, että turkkilaisten, udmurttien ja venäläisten uskomukset muistuttavat kovasti toisiaan, joten on mahdollista, että tiiviissä kontaktissa on omaksuttu nimityksiä samoille käsitteille kansojen välillä. Usein udmurtinkielisiä nimiä käytetään venäläisten nimien ohella. Onkin vaikeaa erottaa, missä udmurttilaiset, turkkilaiset ja venäläiset uskomukset eroavat toisistaan.

Sanastosta löytyy kahdenlaisia lainoja, suoria ja käännöslainoja. Suorat lainat ovat lainattuja sanoja, jotka on omaksuttu sellaisenaan lähdekielestä kohdekieleen, esimerkiksi *šurali*, vrt. tat. *šüräle*. Käännöslainat puolestaan ovat lähdekielestä kohdekieleen käännettyjä sanoja, kuten *korkakužo* 'taloisäntä', vrt. tat. *öi-ejase* 'tupaisäntä'. Useat käännöslainoista ovat yhdyssanoja, esimerkiksi ihmisten kaltaisten ja luonnonhaltioiden nimet. Yhdyssanoissa perusosana on lainattu sana *kužo* 'isäntä, haltia' tai *mumj* 'emo, äiti', ja määriteosana toimii joko omaperäinen tai lainattu sana, haltian mukaan. Vladykinin (1994: 97) mukaan *kužo* on syrjäyttänyt *murtin* haltioiden nimityksissä. Useat sanat eivät perusmerkitykseltään ole uskonnollisia, mutta yhdistämällä ne saavat aivan erilaisen merkityksen. Esittelen liitteessä 1 valitsemani sanat, niiden kirjoitusasun lähteessä, niiden sanakirja-asun, niiden merkityksen ja etymologisen lähdekielen. Liitteessä 2 esittelen sanoihin sidoksissa olevat käsitteet, mistä osista käsitteet koostuvat ja käsitteiden merkityksen. (Holmberg 1914: 157; 1964: 163, 182.)

5.1 Suomalais-ugrilaiset ja uralilaiset sanat

Alkuperältään uralilaisia sanoja on 14 ja suomalais-ugrilaisia on 22, yhteensä siis 36.

Uralilaisia sanoja ovat *kulem* 'kuollut', *kuton* 'tartunta', *lj* 'luu', *mjinis* 'menevä', *mu* 'maa', *mužem* 'maa', *njl* 'tyttö', *hules* 'metsä', *pal* 'puoli', *pales* 'puoli', *paś* 'reikä', *tjl* 'tuli', *tuno* 'tietäjä', *ul* 'yllä/alla', *vu* 'vesi', *žazj* 'hylly' ja *šukkem* 'lyömä'. Sanoista *vu* 'vesi', *žazj* 'hylly',

kuton 'tartunta', *pal/pales* 'puoli' ja *šukkem* 'lyömä' ovat epävarmoja. Lainautumisia on vaikeaa todistaa luotettavasti, koska kerrostuma on jo todella vanha.

Suomalais-ugrilaisia sanoja ovat *in* 'taivas', *inmar* 'taivaanjumala', *intj* 'paikka', *juiś* 'juova', *kel'j* 'kivi', *kjl* 'kuumetaudin haltia', *kjr* 'niinenkuori', *korka* 'talo', *kuala* 'pyhäkkö', *kujan* 'heittopaikka', *kujaśkon* 'heittäminen', *l'ipet* 'katto', *lul* 'sielu', *mjž* 'henkien aiheuttama tauti', *pul* 'lauta', *pužmer* 'kuura', *śiis* 'syövä', *so* 'se', *šur* 'joki', *ut'is* 'vartija', *vjle* 'ylle' ja *vjž* 'lattia'. Sanoista *korka* ja *kuala* saattavat olla uralilaista tai indoeurooppalaista alkuperää, *vjle* saattaa olla uralilainen, ja *ut'is* ei ole varmasti suomalais-ugrilainen. Sanoissa on jonkin verran elämänpiiriin kuuluvaa sanastoa, kuten *intj*, *korka* ja *šur*, mutta myös uskonnollista sanastoa, kuten *inmar*, *kuala* ja *lul*.

Yhteisesti sanastossa on jonkin verran uskonnollisena pidettäviä sanoja, mutta sanojen ikä on myös otettava huomioon. Sanat ovat todella vanhoja ja joidenkin merkitys on voinut muuttua ajan myötä, esimerkiksi *kuala*, joka on alkuaan merkinnyt kotaa pyhän rakennuksen sijaan. Useista sanoista on saatu johtamalla uusia merkityksiä, esimerkiksi *kujan* 'heittopaikka' ja *kujaśkon* 'heittäminen'. Vaikka useat sanat palautuvatkin suomalais-ugrilaiseen ja jopa uralilaiseen kantakieleen, monet uskontoon liittyvät sanat ovat käännöslainoja turkkilaiskielistä. Monet sanat esiintyvät myös osana yhdyssanoja tai sanaliittoja. Haltioista ainoastaan *gondjr* 'karhu' vaikuttaa olevan permiläisillä kansoilla omaperäinen haltia (Holmberg 1914: 158).

5.2 Suomalais-permiläiset sanat

Suomalais-permiläisiä sanoja ovat *adžon* 'näkeminen', *žec* 'hyvä', *gid* 'karjapiha', *kežeg* 'taudinhaltia', *murt* 'ihminen', *skal* 'lehmä', *šundj* 'aurinko', *tel* 'tuuli' ja *vuž* 'vanha'. *Murt* saattaa palautua uralilaiseen kantakieleen, mutta siitä ei ole varmoja todisteita. Sanat liittyvät enimmäkseen ihmisten välittömään elämänpiiriin ja elinkeinoihin, joista kertoo sanat kuten *gid*, *skal* ja *kežeg*. Varsinaisia uskontoon suoraan liittyviä sanoja joukossa ei ole, mutta suomalais-permiläisen sanastokerrostuman sanat toimivat yhdyssanojen osina ja sanaliitoissa muodostamassa uskonnollisia käsitteitä.

5.3 Permiläiset sanat

Yhteispermiläisiä sanoja ovat *bubjli* 'perhonen', *gu* 'kuoppa', *jugjt* 'valoisa', *lud* 'uhrilehto; niitty', *mj'con* 'ojentaminen', *pel'l'aškiš* 'kansanparantaja; puhaltaja', *šai* 'sukukalmisto', *urt* 'haamusielu', *vetliš* 'kulkeva' ja *vetlon* 'kulku', komista on lainattu *gondjr* 'karhu'. Sanoissa on paljon olennaisesti erityisesti vainajainpöytäliittymiä sanoja, kuten *bubjli*, *gu*, *šai* ja *urt*. Muut sanat ovat myös keskeisiä uskonnonharjoittamisen peruskäsityksiä, kuten *lud* ja *pel'l'aškiš*. Sanoista *žazj*, *tuno* ja *šukkem* saattavat palautua uralilaiseen kantakieleen, ja *urt* saattaa palautua suomalais-ugrilaiseen kantakieleen.

5.4 Indoeurooppalaiset sanat

Indoeurooppalainen sanastokerrostuma on hyvin vanhaa, ja joistakin sanoista on vaikeaa sanoa varmaa lähdekieltä. Alkuperältään indoeurooppalaisia sanoja ovat *badžim* 'iso, suuri', *djr* 'aika', *ju* 'vilja', *gurt* 'kylä', *oš* 'härkä', *pido* 'jalkainen', *šud* 'onni', *vordjni* 'kasvattaminen' ja *vožo* 'vihainen; vihreä'. Sanat eivät suoranaisesti liity uskontoon, vaan enemmänkin abstrakteihin asioihin, kuten *djr*, mutta toisaalta hyvin konkreettisiin ihmiselämään vaikuttaviin asioihin, kuten *gurt* ja *ju*. Sanat ovat tyypillisiä vanhan lainakerrostuman sanoja, sillä ne sisältävät käsitteitä, jotka yleensä säilyvät kielissä pisimpään. Liitteessä 1 on eriteltynä tarkemmin, mistä lähdekielestä sanat ovat tulleet udmurttiin. Lainoja on tullut pitkältä ajalta ja toisinaan myös aktiivisen kontaktikielen kautta, joita ovat useimmiten udmurtin kohdalla olleet turkkilaiskielet.

5.5 Turkkilaiset sanat

Alkuperältään turkkilaisia sanoja on yhteensä 20. Pitkäaikaisen kontaktin vuoksi lainasanat voi jakaa useisiin kerrostumiin. Uusinta lainakerrostumaa on tataarilaislainat, joita on 11. Volganbolgaareilta on lainattu joitakin sanoja udmurttilaiseen uskontosanastoon. Keskeisimpiä lainasanoja uskonnonharjoittamisen piirissä ovat *keremet* 'paha henki; uhrilehto', *kužo* 'isäntä, haltija' ja *kaba* 'kohtalo'. (Lintrop 1993: 9; Holmberg 1914: 172.)

Tataarilaisia lainoja ovat *tero* 'uhripappi', *akšan* 'hämmä', *aktaš* 'paha henki', *albastj* 'paha henki', *asaba* 'isäntä, haltia', *čer* 'tartuntatauti', *čáča* 'isorokko', *duňne* 'maailma', *kur* 'kärsimys', *peri* 'paholainen', *šaitan* 'paholainen', *šurali* 'paha henki'. Tšuvassilaisia lainoja

ovat *busj* 'pelto', *kaba* 'kohtalo' ja *munčo* 'sauna'. Muita turkkilaislainoja ovat *al'ak* 'ilmoittava jumala' ja *sulton* 'sulton, haltia'. Volganbolgaarin lainoja ovat *keremet* 'palvontapaikka, haltia', *kužo* 'isäntä, haltia' ja *ubir* 'velho'.

Bolgaareilta on välittynyt udmurteille vainajanpalvonnan muistojuhlien määrääjat ja monet vainajan hautaamiseen liittyvät tavat, kuten vainajan voiteleminen, arkun yli hyppiminen ja ruumiin asettaminen niinenkuorille (Holmberg 1914: 49, 59). Suuri osa haltioistakin on turkkilaisheimoilta omaksuttua perinnettä. Udmurteilla on asuinrakennukselle ja karjapihalle omat haltiansa, kuten naapureillaan tataareillakin. Paitsi nimet myös haltioihin liittyvät uskomukset ovat pitkälti samoja tataarien kanssa. Osa nimistä on käännetty suoraan, esimerkiksi *korkakužo* 'taloisäntä', vrt. tat. *öi-ejäse* 'tupaisäntä', osa puolestaan on lainattu sellaisenaan, esimerkiksi *albasti* tai *šurali* (vrt. tat. *šüräle*). Ei siis ole ihme, että useita sanastollisia yhteneväisyyksiä löytyy. (Holmberg 1914: 151–152.)

Holmberg (1914: 121) arvelee, ettei *lud*-palvonta ole osa udmurttien omaperäistä kulttuuria, vaan mahdollisesti tataareilta lainattua perinnettä. Udmurtit mieltävät *lud*-palvonnan aikaisemmin kuuluneen tataarien luonnonuskonnon harjoittamiseen ja *lud*-haltian he mieltävät usein tataarilaista ihmistä muistuttavaksi olennoiksi. *Lud*-haltia ei voi sietää minkäänlaista epäsiisteyttä, ja *ludista* huolehtivan henkilön ei sovi syödä sianlihaa. Nämä asiat tukevat käsitystä siitä, että palvontaperinne olisi peräisin tataareilta. *Lud*-palvonnan tapaista lehtopalvontaa löytyy myös mareilta ja tšuvasseilta. Tšuvassit kutsuvatkin lehtoa *kirämätiksi*, joka on sama kuin aikaisemmin käsittelemäni *keremet*. Mareilla kyseisenlaista lehtoa kutsutaan myös *keremetiksi*, mutta se on omistettu pahoille hengille. Udmurteillakin *ludin* haltia ei ole puhtaasti hyvä tai paha olento, ja sen pahuudesta kertoo yksi nimityksistä *lud peri* 'lud-paholainen'. *Lud*-palvonnassa haltiaa voidaan kutsua *sultoniksi*, jonka nimi on sama tšuvassienkin lehdonhaltialla.

5.6 Venäläiset sanat

Venäläisiä sanoja on yhteensä 6. Lainatut sanat ovat *matuška* 'emo, äiti', *mumj* 'emo, äiti', *obiñ* 'riihi', *pop* 'pappi', *čáča* 'metsä' ja *vedin* 'noita'. Lainat ovat nuorimpia, minkä vuoksi niitä on vähän. Toisessa luvussa mainittu, vain pienellä alueella käytetty *kukri-baba* on kuin venäläisen kansanuskomuksen *Baba-jaga*, joten on todennäköistä, että sen nimikin pohjautuu samaan taruun (Vladykin 1994: 99). Vainajainpalvontaan liittyviä tapoja on niin ikään

välittynyt slaaveilta udmurteille, esimerkiksi vainajan kuoleman vuosipäivänä viedään hänen hautaansa liina, jolla *urt* on hautaamispäivänä tuotu kalmistolta kotiin muistomerkiksi. Udmurttien *korkamurt* ei eroa juurikaan venäläisestä *domovoj*-haltiasta, ja joskus sitä voidaan kutsua venäjältä lainatulla nimityksellä *susjetka*. Vladykin (1994: 97) onkin kääntänyt *korkamurtin* sanalla *domovoj*. Venäläisten läsnäollessa udmurteilla on tapana kutsua *ludin* haltiaa *keremetiksi*, mutta keskenään ollessaan haltiasta ei koskaan puhuta tällä nimellä (Holmberg 1914: 105). Tällainen tapa lisää samalle asialle useampia nimityksiä ja toisaalta sekoittaa, mistä asiasta lopulta puhutaan. Yhtenä tarkoituksena eri nimelle on varmasti ollut pyrkimys suojata *ludia* ulkopuolisilta. (Holmberg 1914: 49, 151–152.)

5.7 Alkuperältään tuntemattomat sanat

Valikoimassani sanastossa on yhteensä 11 sanaa, joille en lähdemateriaalini pohjalta löytänyt etymologiaa. Sanat ovat *kumiška* 'kotitekoinen viina', *kuriškon* 'palvonta', *kuriškis* 'uhripappi, palvoja', *mudor* 'uhrivakka', *piči* 'pieni', *poton* 'lähtö', *utčan* 'etsintä', *vešas* 'uhripappi', *kıldišin* 'maanviljelyksen jumala' ja *kjšno* 'vaimo'. Osa sanoista ovat hyvinkin keskeisiä uskonnonharjoittamisen kannalta, kuten uhripappien nimitykset heidän tehtävänjakonsa mukaan, uhrivakka *mudor* sekä maanviljelyksen jumalan nimi *kıldišin*. Lisäksi sanastossa esiintyy sana *gudiri* 'ukkonen', joka on deskriptiivinen ja/tai onomatopoeettinen, joten sille ei varsinaista etymologiaa ole olemassa.

6 Lopuksi

Olen tutkielmassani tarkastellut udmurtin luonnonuskontosanaston alkuperää. Monet sanastolliset kehitykset ovat selitettävissä historiallisilla tapahtumilla ja kontakteilla. Udmurtit ovat saaneet harjoittaa luonnonuskontoaan suhteellisen rauhassa, vaikka ympärillä on ollut todella voimakkaita yrityksiä yhdistää ihmiset yhden uskonnon alle. Kenties udmurtit ovat suosineet oman kielen käyttöä osassa sanastoa juuri rauhaisan yhteiselon ansiosta, eivätkä ole kokeneet painetta omaksua viereisiltä kansoilta sanastoa kaikkiin käsitteisiin. Omaperäisen uskonnon harjoittamista on jatkuvasti yritetty häiritä, ja erityisesti neuvostoaikana sen säilyttäminen on ollut hankalaa. Kuitenkin syrjäisemmällä seuduilla perinteiden säilyttäminen on ollut mahdollista, ja mitä vaikeakulkuisempaa seutu on, sitä huonommin uudet vaikutteet sinne yltyvätäkään.

Hypoteesini oli, että useita sanoja olisi lainattu turkkilaisilta kansoilta, sillä tiesin ennen tutkimuksen aloittamista, että udmurtit ovat olleet pitkään voimakkaassa kontaktissa turkkilaisten kanssa. Yllätyin kuitenkin, kuinka paljon sanoja lopulta olikaan, ja myös kuinka tiiviissä kontaktissa udmurtit ovat todellisesti turkkilaiskansojen kanssa olleet.

Turkkilaiskontaktit ovat alkaneet jo 800-luvulla, ja jatkuneet aivan nykypäivään asti.

Udmurtit ovat turkkilaisilta naapureiltaan omaksuneet paitsi sanastoa, myös kulttuuria ja perinteitä, joihin uskonnolliset tavatkin sisältyvät. Kaikki lainatut sanat eivät ole suoria, vaan myös käännöslainoja on paljon. Käännöslainat ovat erityisen kiinnostavia, sillä vaikka kulttuurinen käsite on lainattu viereisestä kulttuurista, sana sille on löytynyt omasta kielestä, esimerkiksi *vumurt* 'vedenhaltia' tapauksessa. Erilaiset haltioiden nimet ja niiden kanssa toimimiseen liittyvät tavat, maailmankuvan rakenne ja palvontapaikan nimi *keremet* ovat turkkilaisilta omaksuttuja. Perinteiden ja sanaston omaksuminen on siis ollut hyvin laaja-alaista, eikä ole liittynyt vain yhteen käsitepiiriin. Pitkäaikainen turkkilaiskontakti näkyy paitsi lainojen määrässä, myös niiden ajallisessa jakaumassa, sillä sanastokerrostumia on useita. Tämä kertoo myös turkkilaiskansojen jatkuvasta valta-asemasta udmurteihin nähden, vaikka turkkilaiskansat ovat toki lainanneet sanastoa suomalais-ugrilaisiltakin.

Useimmat uralilaiseen ja suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvista sanoista edustavat perussanastoa. Varsinaisia uskonnonharjoittamiseen liittyviä sanoja kerrostumassa ei juurikaan ole, mutta ne vähäiset, joita on, kertovat suomalais-ugrilaisesta maailmankuvasta. Sielu-usko, taivaanjumala ja tietäjä ovat selvästi olleet keskeisiä suomalais-ugrilaisien

uskossa. Permiläisessä kerrostumassa puolestaan on jo enemmän uskontosanastoa, kuten hautaustapaan liittyvä sanasto. Hautaustavat ovat myös jossain määrin omaksuttuja turkkilaisilta kansoilta, mutta sanat perinteille ovat pääosin löytyneet omasta kielestä. Vainajat on haudattu maahan, ja heidät on haudattu vierekkäin, koska uskotaan, että vainajat elävät yhdessä oman suvun kesken tuonpuoleisessa.

Venäläislainoja on tullut udmurtin kieleen vasta myöhemmin, ja tämä näkyy myös uskontosanastossa. Udmurtit ovat joissakin tapauksissa onnistuneet säilyttämään hyvin omaperäistä sanastoa vieraasta vaikutuksesta huolimatta. Voimakkaasta kristinuskoon käännytyksestä huolimatta kristinuskon jumalaa kutsutaan nimellä *inmar*. Venäläisiä lainasanoja onkin tutkielmassani melko vähän, ja lainat ovat selkeästi uudempia kuin suurin osa turkkilaislainoista. Venäläislainat ovatkin yleistyneet vasta neuvostoaikana.

Mitä kauemmas ajassa pitää mennä sanan alkuperän selvittämiseksi, sen vaikeammaksi tehtävä käy. Joidenkin sanojen alkuperän toteamiseksi varmasti ei yksinkertaisesti ole saatavilla riittävästi kirjallisia tai suullisia lähteitä. Olemme tietyn ajan jälkeen täysin hypoteesien varassa, ja varmaa tietoa on mahdotonta saada. Työssäni tällaisia sanoja ovat erityisesti vanhat lainasanat, esimerkiksi sana *vu* 'vesi', joka arvellaan nykytiedon valossa olevan indoeurooppalainen laina, mutta on vaikeaa sanoa lopulta, kumpi kantakielistä on ollut lainanantajakieli. Suomalais-ugrilaisen ja uralilaisen kantakielen muotojen rekonstruointi on myös vaikeaa, koska olemme sen tiedon varassa, jonka voimme nykyisistä elävistä kielistä päätellä sekä niistä kirjallisista lähteistä, jotka ovat säilyneet.

Työ ei ole ollut vailla haasteita. Osa sanoista ei löytynyt ollenkaan *Udmurttilais-suomalaisesta sanakirjasta*, mutta kyseessä onkin nykyaikainen sanakirja, johon ei sisälly erikoissanastoa. Osa sanoista on hankalaa tämän tiedon varassa määrittellä käänöslainaksi, sillä Holmbergin (1933) *Altain suvun uskonnossa* ei ole kaikille olennoille tai käsitteille annettu nimeä, johon voisi suoraan verrata. Monet uudemmistakin udmurttien luonnonuskontoa koskevista teoksista, kuten Lintropin ja Vladykinin teokset, pohjaavat paljon Holmbergin kirjoihin tai hänen siteeraamiinsa 1800-luvun puolella tehtyihin tutkimuksiin. Hänen teoksensa ovat laajoja mutta vanhentuneita. Vaikuttaa siis ettei uutta laaja-alaista tutkimusta aiheesta ole juurikaan tehty 1900-luvun alun jälkeen. Uskontoa tutkiessa tällainen ei ole tavatonta, ja onkin tärkeää säilyttää jo aikaisemmin kerätty tieto. Kuitenkin osa termistöstä on vanhentunutta ja kirjoissa näkyy selvä ennakoasenne

tutkittavaa kohdetta kohtaan, mikä näkyy sanavalinnoissa, kuten joidenkin tapojen kuvaamisena kummallisena tai outona. Tällainen kuvaus ei ole nykyisen tieteellisen tutkimuksen eettisten ohjeistusten mukaista, minkä vuoksi olisi tärkeää saada vähintäänkin uudistettu versio vanhoista teoksista. Uudempaa tutkimusta on toki tehty uskontotieteiden ja folkloristiikan puolella, mutta suurin osa niistä ei käsittele sanastoa ollenkaan. Uudemmat tutkimukset keskittyvät usein myös vain yhteen ilmiöön kerrallaan, jolloin kokonaiskuva uskonnosta tai järjestelmästä jäävät vajavaisiksi. Mikäli uutta tutkimusta halutaan tehdä, sen yhteydessä voisi selvittää, kuinka tietoisia udmurtit ovat vanhoista luonnonuskonnon tavoista ja miten se näkyy nykyään heidän puheessaan, esimerkiksi fraaseissa. On todennäköistä, etteivät monet udmurteista osaa kertoa muuta kuin tarinoita luonnonuskonnon harjoittamisesta, sillä suurin osa heistä on nykyään ortodokseja.

Lähteet

Aineslähteet

- Holmberg, Uno 1914. *Permalaisten uskonto*. Suomensuvun uskonnot 4. WSOY, Porvoo.
- 1933. *Altain suvun uskonto*. WSOY, Porvoo.
- 1964. *Mythology of all Races in thirteen volumes. Finno-Ugric, Siberian*. Volume IV. Cooper Square Publishers, inc. New York.
- Lintrop, Aado 1993. *Udmurdi rahvausundi piirjooni*. Keele ja Kirjanduse Instituut, Tartu.
- Vladykin, Vladimir 1994 = Владыкин, Владимир 1994: *Религиозно-мифологическая картина мира удмуртов*. Удмуртия, Ижевск.
- WSOY = Werner Söderström oy

Muut lähteet

- Agyagási, Klára 2012. Language contact in the Volga-Kama Area. The Szeged Conference: proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged. *Studia uralo-altaica* 49, 21–37. Saatavilla: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/16687/> [viitattu 22.4.2022]
- Alatyrev 1988 = Алатырев, В. И. 1988. *Этимологический словарь удмуртского языка. Буквы А, Б*. Научно-исследовательский институт при Совете Министров УАССР, Ижевск.
- Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena 2022. *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Oxford University Press, Oxford.
- Bartens, Raija 2000. Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. SUST 238. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Csúcs, Sándor 1971. *A votjak nyelv orosz jövevényszavai*. Doktori disszertáció. Kustantaja ja kustannuspaikka ovat tuntemattomia.
- 1990: *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija 1992. *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja*. 1, A-K. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. SKS, Helsinki.
- Joki, Aulis 1973. *Uralier und Indogermanen*. Die älteren Berührungen Zwischen den Uralischen und Indogermanischen sprachen. SUST 151, Helsinki.

- Kel'makov, Valentin – Hännikäinen Sara 2008. *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia*. Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten XIV. SUS, Helsinki.
- Kirkinen, Heikki 2000. *Venäjän historia*. Otava, Helsinki.
- Kuusinen, Martti – Ollikainen, Veera 1963. *Venäläis-suomalainen sanakirja*. Neuvostoliiton Tiedeakatemia Karjalan filiaalisen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti. Vieraiden ja kansallisten kielten sanakirjain valtion kustannusliike, Moskova.
- Luukkanen, Arto 2009. *Muutosten Venäjä*. Venäjän historia 862–2009. Tekijä ja Edita Publishing Oy, Helsinki.
- Lytkin 1970 = Лыткин, Василий – Гуляев, Евгений 1970. *Краткий этимологический словарь коми языка*. Издательство Наука, Москва.
- Maksimov, Sergei – Danilov, Vadim – Saarinen Sirkka 2008. *Udmurttilais-suomalainen sanakirja*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 79. Turku.
- Napol'skih 2002 = Напольских, В. В. 2002. Материалы Д. Г. Мессершмидта об удмуртах и происхождение удм. кӱшно 'жена'. *Linguistica Uralica*; 3, 176–181. Ajakiri, Teaduste Akadeemia Kirjastus. Saatavilla: <http://www.digar.ee/id/et/nlib-digar:12448> [viitattu 28.4.2022]
- Rédei, Károly 1986. *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten*. Österreichische Akademi oder Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte, 468. Band. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung. Herausgegeben von Manfred Mayhofer und Wolfgang U. Dressler. Heft 16. Verlag der Österreichischen Akademi oder Wissenschaften, Wien.
- 1988a. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1988b. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Band II. Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht Ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Räsänen, Martti 1920. *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. SUST XLVIII, Helsinki.
- Saarikivi, Janne 2018. Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian. *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων*. Uusiutuva uralilainen etymologia, 269–355. Saatavilla: [Nro 11 \(2018\): Peri orthotētos etymōn – Uusiutuva uralilainen etymologia näkymä \(journal.fi\)](https://nro11.journal.fi) [viitattu 18.02.2021]

- Siikala, Anna-Leena – Ulyashev, Oleg 2016. Hidden Rituals and Public Performances. Traditions and Belonging among the Post-Soviet Khanty, Komi and Udmurts. *Studia Fennica Folkloristica* 19. SKS, Helsinki.
- Sreda 2012 = The distribution of responses in the regions of the Russian Federation. MegaFOM nationwide poll conducted May 29 - June 25, 2012. 79 subjects of the Russian Federation, more than 2200 settlements, 56 900 respondents. Saatavilla: <https://sreda.org/en/arena> [viitattu 14.5.2022]
- Šutova 2014 = Шутова, Н. И. 2014. Об этимологии и семантике термина *воршуд/вожшуд*. *Linguistica Uralica*; 4. Ajakiri, Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Tarakanov 1982 = Тараканов, И. В. 1982. *Заемствованная лексика в удмуртском языке*. Удмуртия, Ижевск.
- Toulouze, Eva – Anisimov, Nikolai 2020. An Ethno-Cultural Portrait of a Diaspora in Central Russia: The Formation and Culture of the Eastern Udmurt. *Folklore vol. 79*. Migration and Diasporas. Electronic Journal of Folklore. Folk Belief and Media Group of Literary Museum, Tartu. Saatavilla: http://www.folklore.ee/folklore/vol79/toulouze_anisimov.pdf [viitattu 2.11.2021]
- Toulouze, Eva – Liivo, Niglas 2017. The *Vös 'as'*, the Udmurt Sacrificial Priest: An Old Task for Young Men. *Temenos* vol. 53 No.1, 9–29. The Finnish Society for the Study of Religion. Saatavilla: <https://journal.fi/temenos/article/view/55613> [viitattu 28.5.2022]
- Tylor, Edward 1871. *Primitive Culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, art and custom*. Vol. 1. John Murray, Albemarle Street, London. Saatavilla: [Tylor, Edward Burnett: Primitive culture. 1', Image 406 of 488 | MDZ \(digitale-sammlungen.de\)](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:5:1-63862-p0011-7) [viitattu 7.3.2022]
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- SUS = Suomalais-Ugrilainen Seura
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia
- Wichmann, Yrjö 1903. *Die tschuwassischen Lehnwörter in der permischen Sprachen*. SUST XXI. SKS, Helsinki.

Liitteet

Liite 1. Sanasto

Sanakirjamuoto on poimittu Udmurtilais-suomalaisesta sanakirjasta. Kysymysmerkillä merkityillä sanoilla ei ole tunnettua lähdekieltä. Lyhenteet: AI = arjalais-iranilainen, I = iranilainen, IE = indo-eurooppalainen, IG = indogermaaninen, MU = muinaisiranilainen, P = yhteispermiläinen, KA = kanta-arjalainen, KI = kanta-iranilainen, KEI = keski-iranilainen, SP = suomalais-permiläinen, SU = suomalais-ugrilainen, T = turkkilaiskielet, U = uralilainen, VB = volganbolgaari. Lyhenteen perässä oleva kysymysmerkki tarkoittaa, että lähdekieli on epävarma.

sana lähteessä	lähde	sanakirjamuoto kyrillisillä	merkitys	lähdekieli/-kielet
<i>akšan</i>	Holmberg 1914: 187	акшан	hämärä	tataari
<i>aktaš</i>	Holmberg 1914: 201		taudinhalta	tataari
<i>al'ak</i>	Holmberg 1914: 172		panettelija	T
<i>albasti</i>	Holmberg 1914: 150	албасты	paha henki asumattomissa taloissa	tataari
<i>asaba</i>	Holmberg 1914: 105		herra	tataari
<i>atsin/ad'd'žon</i>	Holmberg 1914: 18/Csúcs 1990: 229	адžон	näkö	SP
<i>budzjm</i>	Holmberg 1914: 61	бадžым	iso, suuri	
<i>bugl'i</i>	Holmberg 1914: 16	бубыли	perhonen	P, deskriptiivinen
<i>busi</i>	Holmberg 1914: 180	бусы	pelto	tšuvassi
<i>djr</i>	Holmberg 1914: 159	дыр	aika	IG
<i>d'u</i>	Holmberg 1914: 180	ю	vilja	KA
<i>dunja, dūñhe</i>	Holmberg 1914: 18	дунне	elämä, maailma	tataari
<i>džadžj</i>	Holmberg 1914: 63	жжы	hylly	P, U?
<i>dzets</i>	Holmberg 1914: 105	žеч	hyvä	SP
<i>gid'</i>	Holmberg 1914: 148	гид	karjapiha	SP
<i>gondjr</i>	Holmberg 1914: 156	гондыр	karhu	komi

<i>gu</i>	Holmberg 1914: 19	гу	kuoppa	P
<i>gudiri</i>	Holmberg 1914: 176	гудыри	ukkonen	?, deskriptiivinen
<i>gurt</i>	Holmberg 1914: 61, 79	гурт	kylä	KI
<i>in</i>	Holmberg 1914: 174, 176	ин	taivas	SU
<i>inmar</i>	Holmberg 1914: 167	инмар	taivaanjumala	SU
<i>inti</i>	Holmberg 1914: 95	инты	paikka	SU
<i>jskal</i>	Holmberg 1914: 155	скал	lehmä	SP
<i>juggit</i>	Holmberg 1914: 18	югыт	valoisa	P
<i>juiš</i>	Holmberg 1914: 201	юись	juova	SU
<i>kaba</i>	Holmberg 1914: 172		kohtalo	tšuvassi
<i>ked'zeg</i>	Holmberg 1914: 201	кезег	horkanhaltia	SP
<i>kəlj</i>	Holmberg 1914: 177	кӧльы, из	kivi	SU
<i>keremet</i>	Holmberg 1914: 122	керемет	ludin henki tms	VB
<i>kjl'</i>	Holmberg 1914: 201	кыль	kuumetaudin haltia	SU
<i>kjlt'sin, kjldj'sin</i>	Holmberg 1914: 148, 164	кылдысин	maanviljelyksen jumala	?
<i>kjr</i>	Holmberg 1914: 25		niinenkuori	SU
<i>kjšno</i>	Holmberg 1914: 159	кышно	vaimo	?
<i>korka</i>	Holmberg 1914: 146	корка	talo	SU, U/IE?
<i>kuala</i>	Holmberg 1914: 55	куала	pyhä hirsirakennus	SU, U/IE?
<i>kujan</i>	Holmberg 1914: 25	куян	heittopaikka	SU
<i>kulem</i>	Holmberg 1914: 46	кулэм	kuollut	U
<i>kumyshka</i>	Holmberg 1914: 21	кумышка	kotitekoinen viina	?
<i>kur</i>	Holmberg 1914: 18	кур	katkera, ikävä, kärsimys	tataari

<i>kuriškiš, kuriškon</i>	Holmberg 1914: 64, 95		uhripappi, palvonta	?
<i>kuton</i>	Holmberg 1914: 172	кутон	kosketus	U?
<i>kužo</i>	Holmberg 1914: 105, 121	кузё	isäntä, haltia	VB
<i>lj</i>	Holmberg 1914: 95	лы	luu	U
<i>l'ipet</i>	Holmberg 1914: 23	липет	katto, peite	SU
<i>lud</i>	Holmberg 1914: 94, 154	луд	uhrilehto	P
<i>lul</i>	Holmberg 1914: 14	лул	sielu	SU
<i>matuška</i>	Holmberg 1914: 184		emo, äiti	venäjä
<i>miņiš</i>	Holmberg 1914: 201	мынись	menevä	U
<i>mjtson</i>	Holmberg 1914: 113	мычон	ojentaminen	P
<i>miž</i>	Holmberg 1914: 178	мыж	tauti	SU
<i>mu, muzjem</i>	Holmberg 1914: 148, 177	му	maa	U
<i>mudor</i>	Holmberg 1914: 73	мудор	onnen suojelija	?
<i>mumi</i>	Holmberg 1914: 172	мумы	emo, äiti	venäjä?
<i>muñt'šo</i>	Holmberg 1914: 149	мунчо	sauna	tšuvassi
<i>murt</i>	Holmberg 1914: 146	мурт	ihminen; haltia	SP, U?
<i>njl</i>	Holmberg 1914: 159	ныл	tyttö, tytär	U
<i>ñules</i>	Holmberg 1914: 152	нюлэс	metsä	U
<i>obiñ</i>	Holmberg 1914: 150	обинь	riihi	venäjä
<i>oš</i>	Holmberg 1914: 179	ош	härkä	KA
<i>pal, pales</i>	Holmberg 1914: 18, 155	пал	puoli	U?
<i>paś</i>	Holmberg 1914: 22		reikä	U
<i>pell'aškiš</i>	Holmberg 1914: 207	пелляськись	"puhaltaja", kansanparantaja	P

<i>peri</i>	Holmberg 1914: 105	пери	piru	tataari
<i>pjdo</i>	Holmberg 1914: 155	пыд	jalkainen	I
<i>pokt'si</i>	Holmberg 1914: 60	пичи	pieni	?
<i>pop</i>	Holmberg 1914: 79	поп	pappi	venäjä
<i>poton</i>	Holmberg 1914: 18	потон	lähtö	?
<i>pul</i>	Holmberg 1914: 113	пул	lauta, hylly	SU
<i>pužmer</i>	Holmberg 1914: 186	пужмер	härmä	SU
<i>šai</i>	Holmberg 1914: 19	шай	kalmisto	P
<i>šaitan</i>	Holmberg 1914: 21	шайтан	paholainen, piru	tataari
<i>šiis</i>	Holmberg 1914: 201	сиись	syövä	SU
<i>so</i>	Holmberg 1914: 18	со	se	SU
<i>šud</i>	Holmberg 1914: 64	шуд	onni	KEI
<i>šukkem</i>	Holmberg 1914: 187	шуккем	lyömä	P, U?
<i>sulton</i>	Holmberg 1914: 105		ludin haltia	T
<i>šundj</i>	Holmberg 1914: 172	шунды	aurinko	SP, KEI?
<i>šur</i>	Holmberg 1914: 184	шур	joki	SU
<i>šurali</i>	Holmberg 1914: 155	шурали	paha metsänhaltia	tataari
<i>tęl</i>	Holmberg 1914: 186	төл	tuuli	SP
<i>tęre</i>	Holmberg 1914: 70	төро	uhripappi	tataari
<i>tjł</i>	Holmberg 1914: 187	тыл	tuli	U
<i>tšatša</i>	Holmberg 1914: 152	чашша	metsä	venäjä
<i>t'šat'sa</i>	Holmberg 1914: 201	чача	isorokko	tataari
<i>t'šer</i>	Holmberg 1914: 202	чер	kulkutauti	tataari

<i>tuno</i>	Holmberg 1914: 79	туно	tietäjä	P, U?
<i>ubjr</i>	Holmberg 1914: 155	убир	velho (kuollut)	VB
<i>ul</i>	Holmberg 1914: 146	ул	ala, alainen	U
<i>urt</i>	Holmberg 1914: 14	урт	sielu	P, SU?
<i>ut'is</i>	Holmberg 1914: 59	утись	vartija	SU?
<i>ut't'san</i>	Holmberg 1914: 14	утчан	etsintä	?
<i>vedjn</i>	Holmberg 1914: 208	ведйн	noita	venäjä
<i>vetliš</i>	Holmberg 1914: 201	ветлйсь	kulkija	P
<i>vetlon</i>	Holmberg 1914: 22	ветлон	kulku	P
<i>vešaś</i>	Holmberg 1914: 133	вөсясь	uhripappi, rukoilija	?
<i>vešaškon</i>	Holmberg 1914: 125	вөсяськон	rukoileminen	?
<i>v e</i>	Holmberg 1914: 113	вылэ	ylös	SU, U?
<i>viž</i>	Holmberg 1914: 146	выж	lattia	SU
<i>vordiś</i>	Holmberg 1914: 64	вордйсь	kasvattaja, suojelija	AI
<i>vožo</i>	Holmberg 1914: 159	вожо	viha; vedenhaltiat vihaisena aikana	I
<i>vu</i>	Holmberg 1914: 158	ву	vesi	U, IE?
<i>vuž</i>	Holmberg 1914: 148	вуж	vanha	SP
<i>üi</i>	Holmberg 1914: 46, 201	уй	yö	SU

Liite 2: Sanasto käsitteineen

käsite	osat	käännös
<i>(kulem) ubir</i>	<i>kulem, ubir</i>	(kuolleen) velhon sielu
<i>akšan</i>	<i>akšan</i>	hämärä (haltia)
<i>al'ak-inmar</i>	<i>al'ak, inmar</i>	Inmarille ilmoittava jumala
<i>albasti</i>	<i>albasti</i>	paha haltia
<i>badžim kuriškon intj</i>	<i>badžim, kuriškon, intj</i>	suuri palvontapaikka
<i>badžim lud</i>	<i>badžim, lud</i>	iso <i>lud</i>
<i>busj urt</i>	<i>busj, urt</i>	pellon haltia
<i>čača mumj</i>	<i>čača, mumj</i>	isorokkoa aiheuttava henki
<i>čačamurt</i>	<i>čača, murt</i>	metsänhaltia
<i>duñhe, jugi</i>	<i>duñhe, jugi</i>	valoisa maailma/elämä
<i>gidkužo</i>	<i>gid, kužo</i>	karjapihan haltia
<i>gidmurt</i>	<i>gid, murt</i>	karjapihan haltia
<i>gondjr</i>	<i>gondjr</i>	karhu
<i>gu</i>	<i>gu</i>	kuoppa
<i>gudjri mumj</i>	<i>gudjri, mumj</i>	ukkosenjumala
<i>gurt lud</i>	<i>gurt, lud</i>	kylän yhteinen <i>lud</i>
<i>gurt pop</i>	<i>gurt pop</i>	kyläpappi
<i>in kel'i</i>	<i>in, kel'i</i>	ukonvaaja
<i>Inmar</i>	<i>in</i>	taivaanjumala
<i>invožo</i>	<i>in, vožo</i>	puolipäivän haltia
<i>invožo djr</i>	<i>in, vožo, djr</i>	vihainen aika kesällä
<i>ju urt</i>	<i>ju, urt</i>	viljan haltia
<i>jukldjšin</i>	<i>ju, kldjšin</i>	viljan haltia
<i>kabainmar</i>	<i>kaba, inmar</i>	kohtalon jumala
<i>keremet</i>	<i>keremet</i>	paha haltia; uhripaikka
<i>kežeg</i>	<i>kežeg</i>	horkkaa aiheuttava henki
<i>kjl'</i>	<i>kjl'</i>	taudinhenki
<i>kldjšin</i>	<i>kldjšin</i>	maanviljelyksen jumala
<i>kjrkujan</i>	<i>kjr, kujan</i>	niinenkuoren heittopaikka
<i>korkakužo</i>	<i>korka, kužo</i>	kodinhaltia
<i>korkamurt</i>	<i>korka, murt</i>	kodinhaltia
<i>kuala</i>	<i>kuala</i>	uhrirakennus
<i>kuala mž</i>	<i>kuala, mž</i>	kualan hengen aiheuttama tauti
<i>kuala ut'is</i>	<i>kuala, ut'is</i>	<i>kualan</i> vartija
<i>kulem murt mž</i>	<i>kulem, murt, mž</i>	vainajasta johtuva tauti
<i>kulem poton ui</i>	<i>kulem, poton, ui</i>	kuolleiden kulkuyö

<i>kumjška</i>	<i>kumjška</i>	kotitekoinen viina
<i>kuradžon intj</i>	<i>kuradžon, intj</i>	katkera paikka
<i>kuriškiš</i>	<i>kuriškiš</i>	uhripappi
<i>ljkujan</i>	<i>lj, kujan</i>	luidenheittopaikka
<i>l'ipet</i>	<i>l'ipet</i>	suojakatto
<i>lud</i>	<i>lud</i>	uhrilehto
<i>lud murt</i>	<i>lud, murt</i>	vainion haltia
<i>lud ut'is</i>	<i>lud, ut'is</i>	<i>ludin</i> vartija
<i>ludasaba</i>	<i>lud, asaba</i>	<i>ludin</i> haltia
<i>ludkužo</i>	<i>lud, kužo</i>	<i>ludin</i> haltia; niittyhaltia
<i>lud-peri</i>	<i>lud, peri</i>	<i>ludin</i> haltia
<i>lud-šaitan</i>	<i>lud, šaitan</i>	<i>ludin</i> haltia
<i>lul</i>	<i>lul</i>	sielu
<i>lul poton</i>	<i>lul, poton</i>	hengenvälähtö
<i>mudor</i>	<i>mudor</i>	suvun onnen suojelija
<i>mukjldjšin</i>	<i>mu, kjldjšin</i>	kodinhaltia, maanhaltia
<i>mukjldjšin (mumj)</i>	<i>mu, kjldjšin, (mumj)</i>	maanhaltia
<i>mukjldjšin mjž</i>	<i>mu, kjldjšin, mjž</i>	maanhaltian aiheuttama tauti
<i>munčokužo</i>	<i>munčo, kužo</i>	saunanhaltia
<i>munčomurt</i>	<i>munčo, murt</i>	saunanhaltia
<i>mužem mumj</i>	<i>mužem, mumj</i>	maanhaltia
<i>mužem ut'is oš</i>	<i>mužem, ut'is, oš</i>	maata vartioiva härkä
<i>ńulesmurt</i>	<i>ńules, murt</i>	metsänhaltia
<i>obińmurt</i>	<i>obiń, murt</i>	riihenhaltia
<i>palesmurt</i>	<i>pales, murt</i>	puoli-ihminen
<i>piči kuala</i>	<i>piči, kuala</i>	pieni <i>kuala</i>
<i>pel'l'aškiš</i>	<i>pel'l'aškiš</i>	parantaja
<i>peri</i>	<i>peri</i>	paholainen
<i>peri šukkem</i>	<i>peri, šukkem</i>	halvaus, korvien humina tuulipirusta
<i>pužmer</i>	<i>pužmer</i>	härmä (haltia)
<i>šai</i>	<i>šai</i>	kalmisto
<i>Šaitan</i>	<i>Šaitan</i>	paholainen
<i>šiiš-juiš</i>	<i>šiiš, juiš</i>	paha henki
<i>skalpjdomurt</i>	<i>skal, pjdo, murt</i>	lehmänjalkaihminen
<i>so/sopal duńne</i>	<i>so, pal, duńne</i>	tuonpuoleinen maailma
<i>šundj mumj</i>	<i>šundj, mumj</i>	auringonhaltia
<i>šundj mumj kuton</i>	<i>šundj, mumj, kuton</i>	auringonhaltian aiheuttama tauti

<i>šurali</i>	<i>šurali</i>	paha henki
<i>čer</i>	<i>čer</i>	kulkutautien haltia
<i>tęl</i>	<i>tęl</i>	tuuli (haltia)
<i>tęl murt</i>	<i>tęl, murt</i>	tuulen haltia
<i>tęlperi</i>	<i>tęl, peri</i>	tuulipiru
<i>tęro</i>	<i>tęro</i>	uhripappi
<i>tjl</i>	<i>tjl</i>	tuli (haltia)
<i>tuno</i>	<i>tuno</i>	tietäjä
<i>ui vetliš-mjniś</i>	<i>ui, vetliš, mjniś</i>	yöllä vaeltava paha henki
<i>urt</i>	<i>urt</i>	haamusielu
<i>urt bugl'i</i>	<i>urt, bugl'i</i>	sieluperhonen
<i>urt kuton</i>	<i>urt, kuton</i>	sielun etsintä
<i>urt vetlon paś</i>	<i>urt, vetlon, paś</i>	sielunkulkureikä
<i>vedin (murt)</i>	<i>vedin, (murt)</i>	noita
<i>vjle mjčon pul</i>	<i>vjle, mjčon, pul</i>	uhrihylly
<i>vjžulkužo</i>	<i>vjž, ul, kužo</i>	lattianalainen haltia (kodinhaltia)
<i>voršud</i>	<i>voršud</i>	suvun onnen suojelija
<i>vožo</i>	<i>vožo</i>	vihainen haltia; vedenhaltia
<i>vožo djr</i>	<i>vožo, djr</i>	vihainen aika
<i>vęśaś</i>	<i>vęśaś</i>	uhripappi, joka rukoilee
<i>vęśaśkon intj</i>	<i>vęśaśkon, intj</i>	rukouspaikka
<i>vu mumj</i>	<i>vu, mumj</i>	vesiemo
<i>vu šur matuška</i>	<i>vu, šur, matuška</i>	jokiemo
<i>vukuton</i>	<i>vu, kuton</i>	vedestä saatu ihosairaus
<i>vukužo</i>	<i>vu, kužo</i>	vedenhaltia
<i>vumurt</i>	<i>vu, murt</i>	vedenhaltia
<i>vumurt kjšno</i>	<i>vu, murt, kjšno</i>	vedenhaltian vaimo
<i>vumurt njl</i>	<i>vu, murt, njl</i>	vedenhaltian tytär
<i>vuperi</i>	<i>vu, peri</i>	vesipiru
<i>vuvožo</i>	<i>vu, vožo</i>	vihainen vedenhaltia
<i>vuž murt</i>	<i>vuž, murt</i>	vanha ihminen (kodinhaltia)
<i>žeč Sulton/Sultan</i>	<i>žeč, Sulton/Sultan</i>	hyvä Sulton/Sultan